МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ПОСТКОНФЛІКТНЕ ПРИМИРЕННЯ ТА ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії» освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»

Електронне видання

Харків – 2026

УДК 341.4:327:341.231.14:37.01
П 61

Рецензенти:

Седляр Ю. О. – д.п.н., доц., Державний університет «Київський авіаційний інститут»;

Кадук Н. І. – к.п.н, доц., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням Науково-методичної ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 9 від 25 червня 2026 року)

П 61 **Постконфліктне** примирення та перехідне правосуддя : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини» [Електронний ресурс] / уклад В. М. Шамраєва. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. – (PDF 138 с.)

Видання містить основні положення щодо організації вивчення навчальної дисципліни, її тематичний план, лекційні матеріали, навчально-методичні вказівки до семінарських та практичних занять, завдання для самостійної роботи, тестові завдання з дисципліни для самоконтролю здобувачів вищої освіти, список рекомендованої літератури.

Видання призначене для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини». Метою посібника є сприяння формуванню у майбутніх фахівців системного бачення ролі постконфліктного примирення та перехідного правосуддя у міжнародних відносинах, розвитку критичного мислення та здатності застосовувати теоретичні знання у практичній професійній діяльності.

УДК 341.4:327:341.231.14:37.01

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2026
© Шамраєва В. М., уклад., 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 4
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ 6
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ 9
ТЕМА 1. ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ 11
Семінарське/практичне заняття 1 15
ТЕМА 2. НОРМИ, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ 26
Семінарське/практичне заняття 2 30
ТЕМА 3. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО 41
Семінарське/практичне заняття 3 45
ТЕМА 4. ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ВИННИХ У ВЧИНЕННІ НАЙТЯЖЧИХ ЗЛОЧИНІВ У МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ 64
Семінарське/практичне заняття 4 60
ТЕМА 5. ПРАВО НА ПРАВДУ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ. КОМІСІЇ ПРАВДИ ТА ПРИМИРЕННЯ 70
Семінарське/практичне заняття 5 74
ТЕМА 6. ПРАВО НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ (РЕПАРАЦІЇ) У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ 83
Семінарське/практичне заняття 6 86
ТЕМА 7: ІНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ. ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ (ЛЮСТРАЦІЯ) 96
Семінарське/практичне заняття 7 100
ТЕМА 8: РОЗЗБРОЄННЯ, ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ (РДР) 110
Семінарське/практичне заняття 8 114
ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ 123
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА 134

ВСТУП

Сучасна система міжнародних відносин характеризується зростанням кількості збройних конфліктів, гібридних загроз і криз, що мають довготривалий вплив на держави, суспільства та міжнародну безпеку загалом. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання постконфліктного відновлення, досягнення стійкого миру, забезпечення справедливості та подолання наслідків масових порушень прав людини. Саме тому формування у здобувачів вищої освіти комплексного розуміння механізмів постконфліктного примирення та перехідного правосуддя є важливою складовою підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Його зміст орієнтований на формування у студентів системного бачення сучасних підходів до врегулювання наслідків конфліктів, а також на розвиток практичних навичок аналізу міжнародно-правових і політичних механізмів забезпечення миру та справедливості.

При вивченні дисципліни «Постконфліктне примирення та перехідне правосуддя» здобувачі отримують комплексне бачення різних аспектів відновлення миру та справедливості після збройних конфліктів. Йдеться, зокрема, про аналіз міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини, механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, діяльності міжнародних судових інституцій, а також інструментів примирення, таких як комісії правди, програми репарацій, інституційні реформи та політики пам’яті. Актуальність окреслених проблем значною мірою зумовлена сучасними викликами, з якими стикається міжнародне співтовариство, зокрема триваючими конфліктами та необхідністю відновлення постраждалих регіонів. Особливого значення ці питання набувають для України в умовах збройної агресії, що супроводжується численними порушеннями

міжнародного гуманітарного права та прав людини. У цьому зв'язку важливим є не лише засвоєння теоретичних засад перехідного правосуддя, але й осмислення можливостей їх практичного застосування.

Метою навчальної дисципліни є формування у студентів цілісного уявлення про природу, принципи та інструменти постконфліктного примирення і перехідного правосуддя, а також розвиток здатності застосовувати отримані знання для аналізу конкретних міжнародних і національних кейсів. Досягнення цієї мети передбачає виконання низки завдань, серед яких: вивчення еволюції концепції перехідного правосуддя; аналіз міжнародних стандартів і практик; дослідження досвіду різних країн; формування навичок критичного мислення та правового аналізу.

Структура навчально-методичного посібника побудована таким чином, щоб забезпечити поєднання теоретичної та практичної складових навчального процесу. Посібник містить програму дисципліни, тематичні плани лекцій і семінарських занять, методичні рекомендації до їх проведення, завдання для самостійної роботи, кейси для аналізу, тестові завдання для контролю знань, а також список рекомендованої літератури та міжнародно-правових документів. Такий підхід сприяє формуванню у студентів не лише знань, але й умінь застосовувати їх у практичній діяльності.

Особлива увага у посібнику приділяється міждисциплінарному характеру проблематики перехідного правосуддя, яка знаходиться на перетині міжнародного права, політології, соціології, історії та психології. Це дозволяє розглядати постконфліктне примирення як складний багатовимірний процес, що потребує комплексних підходів і узгоджених дій на національному та міжнародному рівнях.

Навчально-методичний посібник покликаний стати ефективним інструментом для організації освітнього процесу, сприяти підвищенню якості підготовки майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин та формуванню у них професійних компетентностей, необхідних для роботи в умовах сучасних глобальних викликів.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Програма навчальної дисципліни «Постконфліктне примирення та перехідне правосуддя» складена відповідно до освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Постконфліктне примирення та перехідне правосуддя» є вивчення різних аспектів відновлення миру та справедливості після збройних конфлікті.

Метою дисципліни є здобуття здобувачами необхідних знань щодо механізмів перехідного правосуддя, аналізу процесів примирення, розвитку критичного мислення, практичних навичок у сфері медіації та правозахисної діяльності, ознайомлення з міжнародним досвідом для ефективного вирішення проблем після збройних конфліктів, а також уміння практичного застосування цих знань.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни є:

– формування комплексу юридичних компетенцій, які необхідні сучасному міжнароднику, який розуміє та усвідомлює особливості захисту прав людини в умовах таких загроз як збройний конфлікт;

– формування системи теоретичних та прикладних знань про перехідне правосуддя з точки зору сучасного підходу;

– розвиток навичок і вмінь здійснювати аналіз норм міжнародного публічного права, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини, а також національних політик у сфері перехідного правосуддя;

– вироблення вміння аналізувати застосування механізмів перехідного правосуддя на основі правових норм та з врахуванням конкретного контексту, у тому числі, і щодо України;

– вироблення вільного володіння англомовними поняттями і

категоріями, які формують основу сучасної концепції перехідного правосуддя;

– удосконалення вміння пошуку, обробки наукової та нормативної, історичної та довідкової інформації.

Дисципліна має обсяг у 4 кредити (загальна кількість годин – 120).

Перелік компетентностей, що формує дана дисципліна:

Програма передбачає формування у здобувачів наступних загальних компетентностей:

ЗК4. Знання та розуміння предметної області, розуміння професійної діяльності;

ЗК5. Здатність працювати в міжнародному контексті;

ЗК7. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

та наступних спеціальних компетентностей:

СК2. Здатність аналізувати міжнародні процеси у різних контекстах, зокрема політичному, безпековому, правовому, економічному, суспільному, культурному та інформаційному;

СК7. Здатність аналізувати міжнародні інтеграційні процеси у світі та на Європейському континенті, та місце в них України;

СК11. Здатність аналізувати природу та еволюцію міжнародних організацій, їх місця у системі міжнародних відносин, основних форм та перспектив співпраці України з ними;

СК14. Здатність аналізувати у своїй роботі чинні міжнародні правові акти;

СК15. Здатність аналізувати особливості міжнародних безпекових комплексів, основні проблеми національної та міжнародної безпеки;

СК16. Здатність до здійснення переговорів, міжнародних зустрічей в межах міжнародних конференцій, організацій, інших форм практичного міжнародного співробітництва, праці з дипломатичними та міжнародними документами;

СК17. Здатність обґрунтовувати доцільність застосування

дипломатичних методів вирішення проблем, завдань, конфліктних ситуацій на міжнародному рівні.

Відповідно до освітньо-професійної програми здобувачі вищої освіти мають досягти наступних програмних результатів навчання за дисципліною:

РН02. Знати і розуміти природу та динаміку міжнародної безпеки, розуміти особливості її забезпечення на глобальному, регіональному і національному рівні, знати природу та підходи до вирішення міжнародних та інтернаціоналізованих конфліктів;

РН03. Знати природу міжнародного співробітництва, характер взаємодії між міжнародним акторами, співвідношення державних, недержавних акторів у світовій політиці;

РН19. Аналізувати нормативно-правові документи, правильно використовувати нормативно-розпорядчі документи та довідкові матеріали при здійсненні професійної діяльності у сфері міжнародних відносин;

РН20. Аналізувати особливості міжнародних безпекових комплексів, основних проблем національної та міжнародної безпеки;

РН21. Організовувати та проводити міжнародні зустрічі, переговори, працювати в межах міжнародних конференцій, організацій, інших форм практичного міжнародного співробітництва.

Пререквізити вивчення дисципліни.

Вивчення дисципліни передбачає наявність у здобувачів попередньо засвоєних знань з освітніх компонентів: Вступ до фаху, Міжнародні відносини, Міжнародне право, Міжнародне гуманітарне право, Міжнародний захист прав людини, Конфліктологія та цикл дисциплін соціально-гуманітарного напрямку.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Витоки концепції перехідного правосуддя

Історичний розвиток концепції: від Нюрнберзьких процесів до сучасних підходів. Вплив міжнародних конфліктів та колоніальної спадщини на формування концепції. Роль міжнародних організацій у становленні перехідного правосуддя. Основні принципи: справедливість, відповідальність, примирення. Вплив глобалізації та міжнародних організацій на розвиток концепції. Виклики та перспективи сучасного перехідного правосуддя.

Тема 2. Норми, принципи та джерела перехідного правосуддя

Міжнародні правові акти: Женевські конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду. Національні правові системи та їх адаптація до міжнародних стандартів. Основні принципи перехідного правосуддя: неприпустимість безкарності, право на правду, право на репарації.

Тема 3. Міжнародне кримінальне право

Основні інституції: Міжнародний кримінальний суд, спеціальні трибунали (Югославія, Руанда). Взаємодія міжнародного та національного кримінального права. Прецеденти та їх вплив на розвиток міжнародного кримінального права.

Тема 4. Притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів у межах національних кримінально-правових систем

Механізми та процедури притягнення до відповідальності. Випадки та прецеденти: досвід різних країн. Виклики та проблеми в реалізації правосуддя на національному рівні.

Тема 5. Право на правду в контексті перехідного правосуддя. Комісії правди та примирення

Роль комісій правди у встановленні історичної правди та примирення. Приклади з різних країн: Південна Африка, Колумбія, Сьєрра-Леоне. Вплив комісій правди на суспільство та процеси примирення.

Тема 6. Право на відшкодування шкоди (репарації) у контексті перехідного правосуддя

Види репарацій: матеріальні, моральні, символічні. Міжнародні стандарти та практики репарацій. Виклики у забезпеченні права на репарації.

Тема 7. Інституційні реформи. Очищення влади (люстрація)

Мета та методи люстрації: очищення державних інституцій від осіб, причетних до порушень прав людини. Вплив люстрації на суспільство та державні інституції. Приклади успішних та невдалих люстраційних процесів.

Тема 8. Роззброєння, демобілізація та реінтеграція (РДР)

Процеси роззброєння, демобілізації та реінтеграції: етапи та виклики. Успішні приклади РДР: Ліберія, Сьєрра-Леоне, Колумбія. Роль міжнародних організацій у підтримці процесів РДР.

ТЕМА 1. ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ, СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Історичний розвиток концепції: від Нюрнберзьких процесів до сучасних підходів. Вплив міжнародних конфліктів та колоніальної спадщини на формування концепції. Роль міжнародних організацій у становленні перехідного правосуддя. Основні принципи: справедливість, відповідальність, примирення. Вплив глобалізації та міжнародних організацій на розвиток концепції. Виклики та перспективи сучасного перехідного правосуддя.

Проблематика **перехідного правосуддя (transitional justice)** посідає особливе місце в системі сучасного міжнародного права, оскільки стосується пошуку справедливості після масових порушень прав людини, воєнних конфліктів, авторитарних режимів або масових репресій. Ця концепція охоплює правові, політичні, моральні та соціальні аспекти процесу переходу від стану конфлікту або диктатури до миру, демократії та верховенства права.

Перехідне правосуддя – це не окрема галузь права, а **міждисциплінарна концепція**, що об'єднує норми **міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального, прав людини та конституційного права.**

1. Історичні витоки концепції перехідного правосуддя

Післявоєнні прецеденти XX століття.

Перші спроби реалізації ідей, близьких до перехідного правосуддя, виникли після **Другої світової війни**, коли міжнародне співтовариство вперше поставило питання про відповідальність керівників держав і військових злочинців за масові порушення гуманітарного права.

Нюрнберзький (1945–1946) та **Токійський (1946–1948)** міжнародні військові трибунали стали першими прикладами притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Ці процеси започаткували міжнародно-правові стандарти індивідуальної кримінальної відповідальності, принципу неприпустимості безкарності, а також права жертв на справедливість.

Деколонізація та посттоталітарні трансформації.

У 1960–1980-х роках концепція почала формуватися внаслідок **деколонізаційних процесів** та падіння авторитарних режимів у країнах Латинської Америки, Азії та Африки.

Після падіння диктатури в **Аргентині (1983)** було створено **Національну комісію з розслідування зникнень людей (CONADEP)**, яка вперше поєднала функції розслідування злочинів, документування порушень та публічного визнання провини.

У **Чилі (Комісія Реттіга, 1991)**, **Південно-Африканській Республіці (Комісія правди і примирення, 1995)** та **Гватемалі (Комісія історичної правди, 1994)** застосовувалися інструменти, що стали класичними елементами перехідного правосуддя: комісії правди, амністії, компенсації жертвам, реформи сектору безпеки.

Роль ООН у формуванні концепції.

Починаючи з 1990-х років, Організація Об’єднаних Націй систематизувала підходи до перехідного правосуддя.

Доповідь Генерального секретаря ООН 2004 року «The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies» стала першим офіційним документом, де чітко визначено сутність, мету та принципи перехідного правосуддя.

Згідно з ООН, **перехідне правосуддя** – це «повний комплекс процесів і механізмів, пов’язаних із прагненням суспільства подолати спадщину масових порушень прав людини, забезпечити відповідальність, встановити істину, забезпечити відшкодування шкоди та гарантувати недопущення повторення таких порушень у майбутньому».

2. Основні елементи перехідного правосуддя

У сучасній практиці виділяють чотири базові компоненти:

Кримінальне переслідування – притягнення до відповідальності осіб, винних у тяжких порушеннях міжнародного гуманітарного та прав людини. Приклади: діяльність Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), Міжнародного кримінального суду (МКС).

Комісії правди – спеціальні тимчасові органи, створені для розслідування масштабних порушень і документування правди про минуле. Їхня мета — відновлення історичної справедливості, публічне визнання жертв і сприяння примиренню.

Репарації жертвам – компенсаційні, символічні або матеріальні заходи для відновлення гідності жертв (грошові виплати, реабілітація, вибачення, меморіали тощо).

Інституційні реформи – очищення державного апарату від осіб, причетних до порушень (люстрація), реформування судової системи, поліції, армії та забезпечення гарантій неповторення.

До цих чотирьох базових компонентів сучасні підходи додають п’ятий – **збереження пам’яті (memorialization)**, як форму колективного визнання минулих злочинів через музеї, дні пам’яті, архіви тощо.

3. Принципи сучасного перехідного правосуддя

Сучасний підхід до перехідного правосуддя ґрунтується на низці фундаментальних принципів:

Верховенство права – усі дії мають відбуватися в рамках правових процедур і з дотриманням прав людини.

Баланс між справедливістю та примиренням – забезпечення відповідальності не повинно перешкоджати суспільному миру.

Право жертв на істину, справедливість і відшкодування – основоположне право, визнане міжнародними договорами (наприклад, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, 1966 р.).

Недопустимість безкарності – жодна особа, незалежно від посади, не може уникнути відповідальності за міжнародні злочини.

Індивідуальний підхід і участь громадянського суспільства – перехідне правосуддя має враховувати місцевий контекст, культуру та потреби жертв.

4. Еволюція концепції у XXI столітті

Глобалізація підходів.

У XXI ст. концепція перехідного правосуддя вийшла за межі класичних постконфліктних суспільств. Її інструменти почали застосовувати у країнах, що переживають **системні порушення прав людини без збройного конфлікту** (наприклад, у Тунісі після «Арабської весни»).

Інтеграція з міжнародним кримінальним правом.

Після створення **Міжнародного кримінального суду (1998, Римський статут)** перехідне правосуддя набуло нових юридичних механізмів, що забезпечують притягнення до відповідальності за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Роль жертв та громадянського суспільства.

Сучасний підхід відходить від «державоцентричної» моделі, надаючи ключову роль **жертвам, НУО, правозахисним рухам, медіа та місцевим громадам**, які беруть участь у визначенні пріоритетів правосуддя.

Цифровізація пам’яті та доказів.

У сучасну епоху активно використовуються **цифрові архіви, база даних жертв, технології верифікації доказів**, що сприяє прозорості та довірі до процесів встановлення істини.

5. Перехідне правосуддя в українському контексті

Після початку російської агресії 2014 року, а особливо з 2022 року, питання **перехідного правосуддя для України** набуло особливої актуальності. Основними напрямами українського підходу є:

документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності;

забезпечення прав жертв і свідків;

створення національної стратегії перехідного правосуддя (ініціатива Мінреінтеграції 2020 р.);

підготовка до післявоєнних механізмів притягнення винних і відновлення соціальної справедливості на деокупованих територіях.

Український досвід може стати одним із найбільш комплексних прикладів реалізації перехідного правосуддя у сучасній Європі, що поєднує міжнародно-правові та національні інструменти.

Таким чином, перехідне правосуддя – це **не лише покарання за минулі злочини**, а насамперед **побудова майбутнього на основі справедливості, правди та довіри**. Його ефективність залежить від поєднання міжнародних стандартів із національними реаліями, участі суспільства та політичної волі держави. Сучасний підхід до перехідного правосуддя базується на інтеграції принципів **справедливості, відповідальності та примирення**, підкріплених міжнародними стандартами прав людини.

Глобалізація та діяльність міжнародних організацій перетворили перехідне правосуддя на **глобальну парадигму**, однак його успішність залежить від конкретного національного контексту, участі громадянського суспільства та політичної волі еліт.

Майбутнє перехідного правосуддя полягає у подальшій **гуманізації міжнародного права**, **цифровій трансформації процесів документування злочинів** та **поглибленні міжнародної солідарності** у боротьбі з безкарністю.

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.
ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Мета заняття:

сформувати у студентів цілісне уявлення про історичні витоки концепції перехідного правосуддя;

проаналізувати еволюцію підходів від повоєнних трибуналів до сучасних комплексних механізмів;

розкрити вплив міжнародних конфліктів і колоніальної спадщини на становлення концепції;

визначити роль міжнародних організацій (насамперед ООН) у формуванні стандартів перехідного правосуддя;

сформувати навички критичного аналізу міжнародно-правових механізмів відповідальності, примирення та відновлення.

Основні терміни та поняття:

перехідне правосуддя (transitional justice) – це комплекс судових і несудових заходів, що застосовуються державами для подолання спадщини масштабних порушень прав людини, воєнних злочинів чи авторитарного режиму. Його мета полягає у притягненні винних до відповідальності, встановленні правди, відшкодуванні збитків жертвам та примиренні суспільства.

міжнародні злочини – це найтяжчі правопорушення, що зазіхають на основи міжнародного правопорядку, безпеку та людську гідність, за які передбачена індивідуальна кримінальна відповідальність згідно з міжнародним правом. До них належать геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

міжнародні трибунали – спеціальні судові органи, створені на основі міждержавних угод (часто під егідою ООН) для розслідування та покарання осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах: геноциді, воєнних злочинах

та злочинах проти людяності. Вони діють як постійно (наприклад, МКС), так і тимчасово (*ad hoc*).

Нюрнберзький процес (20 листопада 1945 – 1 жовтня 1946 рр.) – це міжнародний суд над вищими керівниками нацистської Німеччини, що проходив у Нюрнберзі (Німеччина) після Другої світової війни. Міжнародний військовий трибунал звинуватив 24 лідерів Третього Рейху у змові, злочинах проти миру, воєнних злочинах та злочинах проти людяності.

принципи Нюрнберга – це звід із семи основоположних правових норм, розроблених Комісією міжнародного права ООН на основі Нюрнберзького процесу (особиста відповідальність, незалежність від внутрішнього права, відповідальність посадових осіб, виконання наказу не звільняє від відповідальності, право на справедливий суд, класифікація злочинів, співучасть). Вони визначають злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності, а також встановлюють особисту кримінальну відповідальність (навіть для глав держав) за їх вчинення.

індивідуальна кримінальна відповідальність – принцип, згідно з яким лише фізична особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (злочин), підлягає покаранню. Відповідальність несе особисто винний, враховуючи ступінь тяжкості, особу винного та обставини справи, і вона не може перекладатися на інших осіб (наприклад, родичів чи колектив).

комісії правди – це тимчасові органи, що створюються в постконфліктних державах для розслідування грубих порушень прав людини. Їхня мета полягає у встановленні історичної правди, наданні голосу жертвам, сприяння національному примиренню та запобігання повторенню конфліктів, часто пропонуючи амністію в обмін на щирі свідчення

репарації – це повне або часткове відшкодування державою-агресором збитків, завданих державі, що зазнала нападу, у результаті воєнних дій. Це міжнародно-правова відповідальність, що передбачає виплату фінансових коштів, передачу майна або інші дії для покриття шкоди.

інституційні реформи – це глибокі перетворення формальних правил (законів, інститутів) та неформальних обмежень (звичаїв, традицій), що визначають взаємодію в суспільстві, економіці чи державному управлінні. Вони спрямовані на зміну структури стимулів для економічних агентів, зниження трансакційних витрат, боротьбу з корупцією та підвищення ефективності державного апарату.

гарантії неповторення – це комплекс інституційних реформ, правових та соціальних заходів у межах перехідного правосуддя, спрямованих на запобігання повторенню систематичних порушень прав людини. Вони включають судову реформу, люстрацію, контроль за спецслужбами, навчання правоохоронців та відновлення довіри до влади.

верховенство права– це фундаментальний принцип, за яким право (справедливість, права людини) стоїть вище за закон, а держава та громадяни підпорядковуються єдиним нормам. Воно означає, що ніхто не вище права, влада діє в межах закону, а права людини є найвищою цінністю. Це захист від свавілля чиновників та гарантія рівності всіх перед законом.

примирення – це процес відновлення дружніх стосунків, злагоди та взаєморозуміння між сторонами, що раніше ворогували, передбачає прощення та припинення конфлікту. Це перетворення ворожнечі на мир. Воно включає добровільну відмову від претензій, пошук компромісу та часто відшкодування збитків.

постконфліктне суспільство – це соціум, що перебуває на стадії переходу від стану війни або гострого збройного протистояння до миру, який характеризується руйнацією інфраструктури, глибокими психологічними травмами, потребою у реінтеграції комбатантів, відбудові правосуддя та розбудові сталого миру. Це складний період трансформації, де основна увага приділяється примиренню, амністії, економічному відновленню та забезпеченню безпеки.

Питання для обговорення:

1. Чому саме після Другої світової війни виникла потреба у нових формах міжнародного правосуддя?

2. У чому полягає значення Нюрнберзьких процесів для формування сучасного міжнародного кримінального права?

3. Як еволюціонувала концепція перехідного правосуддя від каральної (retributive) до комплексної моделі?

4. Яку роль відіграли деколонізація та внутрішні конфлікти (Латинська Америка, Африка) у розвитку концепції?

5. Яким є внесок ООН у формування стандартів перехідного правосуддя?

6. Чи існує конфлікт між справедливістю та примиренням?

7. Які чотири основні елементи перехідного правосуддя визначає ООН?

8. Як глобалізація вплинула на універсалізацію механізмів відповідальності?

9. Які основні виклики сучасного перехідного правосуддя?

10. Чи є універсальна модель перехідного правосуддя ефективною для всіх держав?

Ситуаційні вправи (кейси):

Кейс 1. «Правосуддя чи стабільність?»

У державі після громадянського конфлікту уряд пропонує амністію для учасників бойових дій задля швидкого примирення. *Завдання:*

визначити правові ризики такого рішення;

оцінити відповідність міжнародним стандартам;

запропонувати альтернативну модель.

Кейс 2. «Нюрнберг XXI століття»

Міжнародна спільнота розглядає можливість створення спеціального трибуналу щодо сучасного конфлікту. *Завдання:*

порівняти з Нюрнберзьким трибуналом;

визначити переваги та недоліки ad hoc трибуналів;

оцінити роль Міжнародного кримінального суду.

Кейс 3. «Комісія правди»

У країні після авторитарного режиму створено комісію правди без права притягнення до кримінальної відповідальності. *Завдання:*

визначити її функції;

оцінити ефективність без судового переслідування;

запропонувати модель поєднання правди і правосуддя.

Теми есе:

1. Нюрнберзький процес як точка відліку перехідного правосуддя.
2. Еволюція концепції: від покарання до відновлення.
3. Роль колоніальної спадщини у формуванні сучасних підходів до правосуддя.
4. Перехідне правосуддя як інструмент міжнародної безпеки.
5. Дилема: «справедливість та примирення» у сучасних конфліктах.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Досвід Латинської Америки у розвитку комісій правди.
2. Вплив трибуналів щодо Югославії та Руанди на розвиток міжнародного кримінального права.
3. Роль Міжнародного кримінального суду у сучасній системі правосуддя.
4. Взаємозв’язок перехідного правосуддя та міжнародного гуманітарного права.
5. Механізми репарацій у міжнародній практиці.
6. Вплив глобалізації на універсалізацію стандартів прав людини.
7. Перспективи застосування перехідного правосуддя в Україні.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Статут Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберг, 1945). URL: https://zakononline.ua/documents/show/140950___140950 (дата звернення 07.04.2026)

Принципи Нюрнберга (1950, ООН). URL: https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/publications_images/the-nuremberg-principles-in-non-western-societies-a-reflection-on-their-universality-legitimacy-and-application/The_Nuremberg_Principles_in_Non-western_Societies_.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998). URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Доповідь Генерального секретаря ООН "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies" (2004). URL: https://digitallibrary.un.org/record/527647?v=pdf(дата звернення 07.04.2026)

Доповіді Спеціального доповідача ООН з питань правди, справедливості, репарацій і гарантій неповторення A/HRC/54/24 (2023)**.** URL: https://unric.org/en/unric-library-backgrounder-transitional-justice/ (дата звернення 07.04.2026)

Керівні принципи ООН щодо перехідного правосуддя. URL: https://peacemaker.un.org/en/areas-of-work/transitional-justice-and-reconciliation (дата звернення 07.04.2026)

OHCHR Rule of Law Tools for Post-Conflict States (Truth Commissions, Reparations, Vetting). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawTruthCommissionsen.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 1. Витоки концепції перехідного правосуддя

1. Яка подія вважається відправною точкою формування сучасного міжнародного кримінального правосуддя?

A) Створення ООН;

B) Нюрнберзький процес;

C) Прийняття Загальної декларації прав людини;

D) Холодна війна;

Правильна відповідь: B.

2. Основною метою Нюрнберзьких процесів було:

A) Відновлення економіки Європи;

B) Покарання воєнних злочинців;

C) Створення ООН;

D) Демілітаризація Німеччини;

Правильна відповідь: B.

3. Який принцип було вперше чітко закріплено під час Нюрнберзького процесу?

A) Колективної відповідальності;

B) Індивідуальної кримінальної відповідальності;

C) Державного суверенітету;

D) Невтручання;

Правильна відповідь: B.

4. Що стало основою для розвитку концепції перехідного правосуддя у 1980–1990-х роках?

A) Космічна гонка;

B) Деколонізація та падіння авторитарних режимів;

C) Розвиток технологій;

D) Глобалізація торгівлі;

Правильна відповідь: B.

5. Яка міжнародна організація відіграла ключову роль у розвитку стандартів перехідного правосуддя?

A) НАТО;

B) ЄС;

C) Організація Об’єднаних Націй;

D) СОТ;

Правильна відповідь: C.

6. Який із наведених елементів НЕ належить до основних компонентів перехідного правосуддя?

A) Судове переслідування;

B) Комісії правди;

C) Репарації;

D) Військове стримування;

Правильна відповідь: D.

7. Основні принципи перехідного правосуддя включають:

A) Силу, контроль, домінування;

B) Справедливість, відповідальність, примирення;

C) Конкуренцію, розвиток, прибуток;

D) Централізацію влади;

Правильна відповідь: B.

8. Який фактор суттєво вплинув на формування концепції перехідного правосуддя в країнах Африки та Латинської Америки?

A) Індустріалізація;

B) Колоніальна спадщина та внутрішні конфлікти;

C) Розвиток IT;

D) Урбанізація;

Правильна відповідь: B.

9. Яка модель правосуддя передбачає покарання винних?

A) Відновна;

B) Каральна;

C) Символічна;

D) Політична;

Правильна відповідь: B.

10. Що є характерною рисою сучасного перехідного правосуддя?

A) Виключно судові процеси;

B) Комплексний підхід (суди, комісії правди, репарації);

C) Відмова від відповідальності;

D) Використання лише міжнародного права;

Правильна відповідь: B.

11. Глобалізація вплинула на перехідне правосуддя через:

A) Зменшення міжнародної співпраці;

B) Уніфікацію правових стандартів;

C) Ізоляцію держав;

D) Відмову від міжнародного права;

Правильна відповідь: B.

12. Який основний виклик сучасного перехідного правосуддя?

A) Надлишок ресурсів;

B) Баланс між справедливістю та примиренням;

C) Відсутність конфліктів;

D) Надмірна кількість судів;

Правильна відповідь: B.

13. Який документ заклав основи міжнародного захисту прав людини після Другої світової війни?

A) Загальна декларація прав людини;

B) Статут НАТО;

C) Паризька угода;

D) Лісабонський договір;

Правильна відповідь: A.

14. Яка з наведених характеристик найбільше відповідає поняттю перехідного правосуддя?

A) Регулювання торгівлі;

B) Врегулювання наслідків масових порушень прав людини;

C) Управління фінансами;

D) Контроль за ресурсами;

Правильна відповідь: B.

15. Яка перспектива розвитку перехідного правосуддя є найбільш актуальною?

A) Відмова від міжнародних інституцій;

B) Розширення ролі міжнародних судів і механізмів;

C) Ізоляція держав;

D) Зменшення уваги до прав людини;

Правильна відповідь: B.

ТЕМА 2. НОРМИ, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Міжнародні правові акти: Женевські конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду. Національні правові системи та їх адаптація до міжнародних стандартів. Основні принципи перехідного правосуддя: неприпустимість безкарності, право на правду, право на репарації.

Післявоєнні та постконфліктні суспільства стикаються з дилемою: як одночасно забезпечити **справедливість для жертв**, **відповідальність злочинців** і **сталий мир**. Для цього міжнародна спільнота виробила систему **норм, принципів і джерел**, які формують основу **перехідного правосуддя** (transitional justice).

Ця тема розкриває, які міжнародно-правові документи регулюють діяльність у сфері перехідного правосуддя, які принципи лежать в її основі та яким чином вони реалізуються у практиці держав і міжнародних організацій.

1. Поняття правових норм у сфері перехідного правосуддя

Перехідне правосуддя не має кодифікованого міжнародного договору, який би системно визначав його правові основи. Однак воно спирається на **сукупність норм міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини**.

Норми перехідного правосуддя – це юридично або політично обов’язкові положення, що встановлюють механізми: притягнення до відповідальності за масові порушення прав людини, захисту прав жертв, забезпечення істини, справедливості, репарацій і гарантій неповторення.

Ці норми мають **комплексний і міжгалузевий характер**, поєднуючи кримінально-правові стандарти (покарання за міжнародні злочини),

гуманітарно-правові (захист цивільного населення під час конфліктів), права людини (заборона катувань, зникнень, дискримінації, позасудових страт).

2. Основні принципи перехідного правосуддя

Принцип верховенства права

Усі процеси перехідного правосуддя мають ґрунтуватися на нормах права, а не на політичній доцільності. Відновлення верховенства права є ключовим завданням постконфліктного суспільства.

Принцип невідворотності відповідальності

Жоден злочинець не може залишатися безкарним, навіть якщо він діяв за наказом чи в умовах війни. Цей принцип закріплений у **Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998)** та **Конвенції ООН проти катувань (1984)**.

Принцип права жертв на істину

Жертви мають право знати, що сталося, хто винний, і як уникнути повторення порушень. Це право закріплено в резолюціях **Комісії ООН з прав людини (2005, 2006)**.

Принцип відшкодування шкоди

Жертви мають право на ефективне відшкодування – матеріальне, моральне чи символічне. Визначено у **Базових принципах і керівних положеннях ООН щодо права на відшкодування шкоди та реабілітацію (2005)**.

Принцип недопущення повторення

Передбачає інституційні реформи: очищення судів, силових структур, зміцнення правозахисних інститутів. Це гарантія неповернення до стану насильства чи авторитаризму.

Принцип пропорційності між справедливістю і примиренням

Забезпечення відповідальності має узгоджуватися з політичними реаліями та потребами суспільного миру. Цей баланс часто визначає ефективність перехідного правосуддя.

3. Джерела перехідного правосуддя

Система джерел перехідного правосуддя включає **міжнародно-правові, національно-правові та «м'які» (soft law)** документи.

Міжнародні договори:

Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи 1977 р. – закладають основи міжнародного гуманітарного права, визначають відповідальність за воєнні злочини.

Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (1948) – встановлює обов'язок держав карати винних у геноциді.

Конвенція проти катувань (1984) – зобов'язує держави проводити розслідування випадків катувань.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) – гарантує право на справедливий суд, захист життя, гідності й свободи.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) – визначає юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії.

Документи Організації Об'єднаних Націй:

Доповідь Генерального секретаря ООН «Верховенство права і перехідне правосуддя у конфліктах і постконфліктних суспільствах» (2004) – базовий документ, який систематизує цілі, механізми та принципи перехідного правосуддя.

Базові принципи і керівні положення ООН щодо права на відшкодування шкоди (2005).

Комплексне керівництво ООН щодо перехідного правосуддя (2020) – сучасний орієнтир для держав, що проходять етап трансформації.

Резолюції Ради Безпеки ООН (зокрема щодо створення Міжнародних трибуналів для колишньої Югославії – №827 (1993), для Руанди – №955 (1994)).

Судова практика:

Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі (1945–1946) – заклав основи персональної відповідальності.

Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МКТЮ) – розвинув практику кваліфікації воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Міжнародний кримінальний суд (з 2002 року) – формує сучасну судову практику у справах про масові порушення прав людини.

М'яке право (soft law):

До джерел «м'якого права» належать політичні документи, які мають рекомендаційний характер, але суттєво впливають на практику: Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity (ООН, 2005), Guidance Note of the Secretary-General on the United Nations Approach to Transitional Justice (2010), International Center for Transitional Justice (ICTJ) Reports – аналітичні документи, що систематизують досвід різних країн.

Національні акти:

У багатьох державах приймаються спеціальні закони, що визначають механізми перехідного правосуддя.

ПАР: Закон про створення Комісії правди та примирення (1995).

Аргентина: Закон про амністію і створення Національної комісії з розслідування зникнень осіб (1983).

Україна: проект *Концепції державної політики перехідного правосуддя* (Мінреінтеграції, 2020).

4. Взаємозв'язок джерел: система взаємодії міжнародного та національного права

Перехідне правосуддя функціонує в умовах **плюралізму джерел**. Міжнародні норми визначають загальні стандарти, а національні правові системи конкретизують їх у власному контексті.

Міжнародне право – встановлює **загальні зобов'язання** (заборона геноциду, катувань, воєнних злочинів).

Національне право – забезпечує **механізми реалізації** (суди, комісії, репараційні програми).

Міжнародні організації – здійснюють **моніторинг, технічну допомогу, координацію**.

5. Значення системи норм і джерел для сучасних перехідних процесів

Легітимність – правові норми забезпечують довіру до процесів правосуддя.

Захист жертв – міжнародні стандарти гарантують, що їхні права не будуть ігноровані політичною доцільністю.

Запобігання безкарності – створюється міжнародна система стримувань і противаг.

Сприяння стабільності – через інституційні реформи і верховенство права забезпечується мирне співіснування після конфлікту.

Система норм, принципів і джерел перехідного правосуддя – це **морально-правовий фундамент постконфліктного відновлення суспільства**.

Її особливість полягає у поєднанні **жорстких міжнародно-правових зобов'язань** із **гнучкими політичними механізмами**, які враховують контекст кожної держави.

Перехідне правосуддя спирається на **універсальні принципи: істина, справедливість, репарації, гарантії неповторення**, які є водночас правовими та етичними імперативами сучасного світу.

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2. НОРМИ, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Мета заняття:

сформувати у студентів системне розуміння джерел і норм перехідного правосуддя;

проаналізувати міжнародно-правові акти, що становлять нормативну основу (зокрема Женевські конвенції та Римський статут Міжнародного кримінального суду);

дослідити механізми імплементації міжнародних стандартів у національні правові системи;

розкрити зміст основних принципів перехідного правосуддя (неприпустимість безкарності, право на правду, право на репарації);

сформувати навички застосування міжнародних норм у практичних ситуаціях.

Основні терміни та поняття:

джерела міжнародного права – це форми фіксації та вираження норм міжнародного права, які створюють права та обов'язки для суб'єктів міжнародних відносин. Згідно зі ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, до основних джерел належать міжнародні договори, міжнародні звичаї, загальні принципи права, а також судові рішення та доктрини.

імплементація міжнародного права – це фактичне виконання державою своїх міжнародних зобов'язань шляхом їх впровадження в національне законодавство. Це процес перетворення міжнародних норм у конкретні внутрішні закони та процедури, необхідні для їх реалізації. Вона забезпечує відповідність національного права міжнародним договорам.

міжнародне гуманітарне право – це галузь міжнародного публічного права, що складається з норм, які з гуманітарних міркувань обмежують наслідки збройних конфліктів. Воно захищає осіб, які не беруть участі в боях (цивільних, поранених, полонених), та обмежує методи й засоби ведення війни.

перехідне правосуддя (transitional justice) – це комплекс судових і несудових заходів, що застосовуються державами для подолання спадщини

масштабних порушень прав людини, воєнних злочинів чи авторитарного режиму. Його мета полягає у притягненні винних до відповідальності, встановленні правди, відшкодуванні збитків жертвам та примиренні суспільства.

неприпустимість безкарності (impunity) – це принцип міжнародного права та правосуддя, який означає обов'язковість притягнення до відповідальності осіб, винних у серйозних порушеннях прав людини чи воєнних злочинах. Він передбачає розслідування, переслідування та покарання винних, запобігаючи звільненню від відповідальності.

право на правду – це фундаментальне право жертв серйозних порушень прав людини та їхніх сімей, а також суспільства в цілому, знати достовірні факти про обставини злочинів, долю зниклих безвісти та осіб, винних у порушеннях. Це право передбачає ефективне розслідування, доступ до архівів, публічне оприлюднення інформації та відшкодування.

право на репарації – це міжнародно-правова норма, що гарантує державі-жертві агресії повне відшкодування збитків державою-агресором. Це форма відповідальності, яка включає грошові виплати, повернення майна (реституція) або відновлення зруйнованої інфраструктури для ліквідації наслідків міжнародного правопорушення.

міжнародна кримінальна юрисдикція – це повноваження міжнародних судових органів (насамперед Міжнародного кримінального суду, МКС) розслідувати, переслідувати та карати фізичних осіб за найтяжчі міжнародні злочини, такі як геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії. Вона ґрунтується на положеннях Римського статуту (1998) та доповнює національні системи правосуддя.

універсальна юрисдикція – це правовий принцип, який дозволяє будь-якій державі переслідувати та судити осіб за особливо тяжкі міжнародні злочини (геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності), незалежно від місця їх вчинення, громадянства підозрюваного чи жертв. Вона діє на основі того, що такі злочини загрожують всьому світовому порядку

комплементарність (у міжнародній судовій системі, зокрема в Міжнародному кримінальному суді) – це принцип, за яким міжнародна юрисдикція є додатковою до національної. Основна відповідальність за розслідування міжнародних злочинів (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини) покладається на держави, а МКС вступає в дію лише тоді, коли держава не може або не бажає здійснювати правосуддя.

воєнні злочини – це грубі порушення міжнародного гуманітарного права (законів та звичаїв війни), вчинені під час збройного конфлікту. До них належать умисні вбивства цивільних, катування, зґвалтування, мародерство, напади на лікарні чи школи, а також використання забороненої зброї. Ці злочини не мають строку давності.

злочини проти людяності – це масштабні або систематичні напади на цивільне населення, що включають вбивства, катування, рабство, депортації, зґвалтування та переслідування, вчинені як у мирний, так і воєнний час. Це міжнародні злочини, які вважаються найтяжчими, оскільки спрямовані проти самої природи людини та людської гідності, що порушують норми міжнародного права.

геноцид – це навмисні дії, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої. Це найтяжчий міжнародний злочин, що включає вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, створення умов для вимирання або примусову передачу дітей.

Питання для обговорення:

1. Які основні джерела формують нормативну базу перехідного правосуддя?
2. У чому полягає значення Женевських конвенцій для захисту жертв конфліктів?
3. Яку роль відіграє Римський статут у забезпеченні міжнародної кримінальної відповідальності?
4. Що означає принцип комплементарності у діяльності МКС?

5. Як міжнародні норми інтегруються у національні правові системи?

6. У чому полягає принцип неприпустимості безкарності?

7. Які механізми забезпечують реалізацію права на правду?

8. Які форми репарацій існують у міжнародній практиці?

9. Чи можливе обмеження правосуддя заради політичної стабільності?

10. Які проблеми виникають при імплементації міжнародних норм в Україні?

Ситуаційні вправи (кейси):

Кейс 1. «Національний суд чи міжнародний?»

Держава після конфлікту відмовляється переслідувати осіб, підозрюваних у воєнних злочинах. *Завдання:*

визначити можливість втручання МКС;

застосувати принцип комплементарності;

оцінити відповідність дій держави міжнародному праву.

Кейс 2. «Право на правду та державна таємниця»

Уряд обмежує доступ до архівів щодо воєнних злочинів. *Завдання:*

оцінити це рішення з точки зору міжнародного права;

визначити механізми забезпечення права на правду;

запропонувати баланс між безпекою та правами людини.

Кейс 3. «Репарації без вироку»

Жертви конфлікту вимагають компенсації, але винні особи не встановлені. *Завдання:*

визначити можливість надання репарацій;

проаналізувати міжнародну практику;

запропонувати модель державної відповідальності.

Теми есе:

1. Женевські конвенції як основа сучасного міжнародного гуманітарного права.
2. Римський статут і проблема універсальності міжнародної кримінальної юрисдикції.
3. Принцип неприпустимості безкарності у міжнародному праві.
4. Право на правду як новий стандарт міжнародного права прав людини.
5. Репарації як інструмент відновлення справедливості у постконфліктних суспільствах.

Питання для самостійного опрацювання

1. Практика Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів.
2. Імплементація Римського статуту в національне законодавство різних держав.
3. Принцип універсальної юрисдикції: приклади застосування.
4. Механізми відшкодування шкоди жертвам конфліктів.
5. Роль Організації Об’єднаних Націй у формуванні стандартів перехідного правосуддя.
6. Взаємозв’язок міжнародного гуманітарного права та прав людини.
7. Особливості імплементації міжнародних норм в Україні.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Женевські конвенції (1949):

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 07.04.2026)

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: **https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text** (дата звернення 07.04.2026)

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 07.04.2026)

Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Основні принципи і керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди (ООН, 2005). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation (дата звернення 07.04.2026)

Доповідь Генерального секретаря ООН «Rule of Law and Transitional Justice» (2004). URL: https://undocs.org/S/2004/616 (дата звернення 07.04.2026)

Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity (ООН, 2005). URL: https://docs.un.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1 (дата звернення 07.04.2026)

International Covenant on Civil and Political Rights (1966). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 2. Норми, принципи та джерела перехідного правосуддя

1. Який міжнародний акт встановив основні правила захисту жертв збройних конфліктів?

A) Статут НАТО;

B) Женевські конвенції;

C) Паризька угода;

D) Загальна декларація прав людини;

Правильна відповідь: B.

2. Римський статут Міжнародного кримінального суду був прийнятий у:

A) 1945 році;

B) 1998 році;

C) 2005 році;

D) 1989 році;

Правильна відповідь: B.

3. Основна мета Римського статуту –

A) Регулювання міжнародної торгівлі;

B) Притягнення до відповідальності осіб за найтяжчі злочини міжнародного характеру;

C) Встановлення глобальної економічної політики;

D) Організація міжнародних конференцій;

Правильна відповідь: B.

4. Який принцип є ключовим у перехідному правосудді?

A) Безкарність;

B) Неприпустимість безкарності;

C) Політична коректність;

D) Суверенна автономія;

Правильна відповідь: B.

5. Право на правду передбачає:

A) Можливість зберігати секретну інформацію;

B) Доступ жертв та суспільства до достовірної інформації про порушення прав людини;

C) Права держав на секретність;

D) Економічні репарації;

Правильна відповідь: B.

6. Право на репарації включає:

A) Лише символічні жести;

B) Відшкодування матеріальної, моральної та символічної шкоди;

C) Виключно кримінальне переслідування;

D) Повернення державних функцій;

Правильна відповідь: B.

7. Національні правові системи адаптують міжнародні стандарти через:

A) Законотворчість та імплементацію міжнародних конвенцій;

B) Встановлення податкових ставок;

C) Виробництво зброї;

D) Розробку економічних санкцій;

Правильна відповідь: A.

8. Який з принципів НЕ належить до основних принципів перехідного правосуддя?

A) Справедливість;

B) Відповідальність;

C) Примирення;

D) Ізоляціонізм;

Правильна відповідь: D.

9. Принцип неприпустимості безкарності означає:

A) Винні залишаються безкарними;

B) Всі, хто вчинив серйозні порушення прав людини, мають бути притягнуті до відповідальності;

C) Винні можуть отримати амністію автоматично;

D) Держава має право ігнорувати міжнародне право;

Правильна відповідь: B.

10. Яка організація здійснює нагляд за дотриманням Римського статуту?

A) ООН;

B) Міжнародний кримінальний суд;

C) ЄС;

D) СОТ;

Правильна відповідь: B.

11. Женевські конвенції регулюють:

A) Торгівлю зброєю;

B) Захист осіб, які не беруть участі у бойових діях, та поранених;

C) Політичні процеси;

D) Фінансові відносини;

Правильна відповідь: B.

12. Основним джерелом міжнародного кримінального права є:

A) Рішення національних судів;

B) Міжнародні договори та конвенції, прецеденти міжнародних судів;

C) Внутрішні накази урядів;

D) Міжнародні економічні угоди;

Правильна відповідь: B.

13. Комбінація судових процесів, комісій правди та репарацій є прикладом:

A) Класичного кримінального правосуддя;

B) Перехідного правосуддя;

C) Політичної амністії;

D) Економічної реформи;

Правильна відповідь: B.

14. Який принцип міжнародного права гарантує жертвам інформацію про порушення прав людини?

A) Принцип безкарності;

B) Право на правду;

C) Суверенітет держави;

D) Міжнародний нейтралітет;

Правильна відповідь: B.

15. Впровадження міжнародних стандартів у національні системи є необхідним для:

A) Підвищення економічної ефективності;

B) Забезпечення справедливості та дотримання прав людини;

C) Зменшення податків;

D) Збільшення військового потенціалу;

Правильна відповідь: B.

ТЕМА 3. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Основні інституції: Міжнародний кримінальний суд, спеціальні трибунали (Югославія, Руанда). Взаємодія міжнародного та національного кримінального права. Прецеденти та їх вплив на розвиток міжнародного кримінального права.

Міжнародне кримінальне право (МКП) – це галузь міжнародного публічного права, яка встановлює **міжнародну кримінальну відповідальність осіб** за найтяжчі злочини, що становлять загрозу миру, безпеці людства та основоположним цінностям міжнародного співтовариства.

На відміну від міжнародного гуманітарного права, яке регулює поведінку сторін під час збройних конфліктів, МКП **фокусується на індивідуальній відповідальності** за конкретні дії (воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності та злочин агресії).

Ця галузь є ключовою складовою сучасного **перехідного правосуддя**, адже саме вона забезпечує **невідворотність покарання** і відновлення справедливості для жертв масових порушень.

1. Поняття, предмет і завдання міжнародного кримінального права

Міжнародне кримінальне право – це система норм і принципів, що визначають: злочини міжнародного характеру, підстави та порядок притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності, органи та механізми здійснення такої відповідальності.

Предмет регулювання. До предмета МКП належать:

визначення **міжнародних злочинів** (геноцид, агресія, злочини проти людяності, воєнні злочини);

визначення **суб'єктів відповідальності** (фізичні особи, а не держави);

встановлення **міжнародних кримінальних трибуналів** і процедур судочинства;

співробітництво держав у розслідуванні та видачі злочинців.

Завдання: запобігання міжнародним злочинам, забезпечення невідворотності покарання, встановлення історичної істини про масові злочини, сприяння відновленню миру і безпеки, зміцнення міжнародного правопорядку.

2. Історичний розвиток міжнародного кримінального права

Довоєнний період

Ідеї індивідуальної відповідальності за злочини проти міжнародного права з'явилися ще у XIX ст., зокрема в працях Ф. Мартенса та Л. Оппенгайма.

Перші спроби юридично закріпити відповідальність осіб за міжнародні злочини містилися в **Версальському договорі (1919 р.)**, який передбачав суд над кайзером Вільгельмом II, але так і не був реалізований.

Нюрнберзький і Токійський трибунали

Після Другої світової війни створено:

Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі (1945–1946 рр.),

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токіо, 1946–1948 рр.).

Їх значення:

уперше в історії індивідуальна відповідальність була застосована на міжнародному рівні;

визначено три категорії злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людяності;

закладено основу сучасного МКП і принципів міжнародної кримінальної юстиції.

Розвиток після 1945 року

Конвенція про запобігання злочину геноциду (1948);

Женевські конвенції (1949);

створення **спеціальних трибуналів**: для колишньої Югославії (1993), Руанди (1994);

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) – кульмінація інституціоналізації міжнародного кримінального правосуддя.

3. Джерела міжнародного кримінального права

Міжнародні договори: Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998), Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року, Конвенція про геноцид (1948), Конвенція проти катувань (1984).

Міжнародні звичаї: усталена практика, визнана правовою нормою (наприклад, заборона агресії чи катувань).

Загальні принципи права, визнані цивілізованими націями (ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН): принцип справедливості, добросовісності, індивідуальної відповідальності.

Рішення міжнародних судів і трибуналів: Нюрнберзький трибунал, МКТЮ, МКТР, МКС.

Доктрина – наукові праці авторитетних юристів (Р. Кассезе, Ш. Басіуне, Г. Верле, А. Клайн).

4. Основні принципи міжнародного кримінального права

Принцип особистої кримінальної відповідальності (лише фізичні особи можуть бути притягнуті до відповідальності).

Принцип індивідуалізації покарання (кожна особа відповідає за власні дії, навіть якщо діяла за наказом).

Принцип незастосування строків давності до міжнародних злочинів.

Принцип неприпустимості подвійного покарання (ne bis in idem).

Принцип командної відповідальності (вищі посадові особи несуть відповідальність за злочини підлеглих, якщо знали або повинні були знати про них).

Принцип відсутності імунітету для посадових осіб (у т.ч. глав держав).

Принцип універсальної юрисдикції (будь-яка держава може переслідувати осіб за міжнародні злочини незалежно від місця їх скоєння).

5. Міжнародні судові інституції

Міжнародний кримінальний суд (МКС). Створений Римським статутом 1998 р., діє з 2002 р. Постійний суд, юрисдикція: **геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресія.** Розташований у Гаазі. Має пріоритет лише тоді, коли національна система **нездатна або не бажає** здійснювати правосуддя (принцип комплементарності).

Ад хок трибунали. МКТЮ (1993) переслідував злочини, вчинені на території колишньої Югославії. **МКТР** (1994) займався злочинами під час геноциду в Руанді. Вони стали моделлю для створення МКС.

Гібридні (змішані) суди поєднують міжнародні й національні елементи: Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Косовські спеціалізовані палати.

6. Злочини міжнародного характеру.

Геноцид – дії, спрямовані на знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи (Конвенція 1948 р., ст. 6 Римського статуту).

Злочини проти людяності – масові або систематичні напади на цивільне населення (ст. 7 Римського статуту).

Воєнні злочини – серйозні порушення законів і звичаїв війни (ст. 8 Римського статуту).

Злочин агресії – планування, підготовка або здійснення акту агресії, що порушує Статут ООН (ст. 8 bis Римського статуту).

7. Взаємозв'язок міжнародного кримінального права і перехідного правосуддя

Міжнародне кримінальне право є **юридичним інструментом реалізації перехідного правосуддя**. Воно забезпечує:

покарання винних у масових порушеннях прав людини;

визнання страждань жертв;

створення історичної пам'яті;

зміцнення довіри до держави і міжнародних інститутів.

Приклади:

Судові процеси щодо злочинів у колишній Югославії та Руанді стали основою національних програм примирення.

Розслідування МКС злочинів, скоєних під час війни в Україні, – приклад сучасного використання МКП у постконфліктному контексті.

Міжнародне кримінальне право – це **механізм справедливості глобального рівня**, який забезпечує індивідуальну відповідальність за злочини, що принижують людську гідність і підривають мир.

Його розвиток – це еволюція від **принципів Нюрнберга** до **інституціоналізованої системи Міжнародного кримінального суду**, а також до нових форм співробітництва між державами і міжнародними організаціями у сфері боротьби з безкарністю.

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Мета заняття:

сформувати у студентів системне уявлення про міжнародне кримінальне право як складову перехідного правосуддя;

проаналізувати діяльність ключових інституцій: Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний трибунал щодо Руанди;

дослідити взаємодію міжнародного та національного кримінального права;

розкрити значення судових прецедентів для розвитку міжнародного кримінального права;

сформувати навички правового аналізу міжнародних кримінальних справ.

Основні терміни та поняття:

міжнародне кримінальне право – це самостійна галузь міжнародного публічного права, що складається з принципів і норм, які регулюють співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю, визначають підстави кримінальної відповідальності за міжнародні злочини та встановлюють порядок діяльності міжнародних кримінальних судів.

міжнародна кримінальна юрисдикція – це повноваження міжнародних судових установ (зокрема Міжнародного кримінального суду) розслідувати та переслідувати фізичних осіб за найтяжчі міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Вона діє на основі Римського статуту і доповнює національні правосуддя, коли держави не можуть або не хочуть судити винних.

індивідуальна кримінальна відповідальність – це принцип, згідно з яким покарання несе лише фізична особа, яка особисто вчинила кримінальне правопорушення. Вона базується на вині, враховує ступінь тяжкості злочину, дані про винного та пом'якшуючі/обтяжуючі обставини, виключаючи колективну відповідальність.

геноцид – це навмисні дії, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої. Це найтяжчий міжнародний злочин, що включає вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, створення умов для вимирання або примусову передачу дітей.

злочини проти людяності – це масштабні або систематичні напади на цивільне населення, що включають вбивства, катування, рабство, депортації, зґвалтування та переслідування, вчинені як у мирний, так і воєнний час. Це міжнародні злочини, які вважаються найтяжчими, оскільки спрямовані проти

самої природи людини та людської гідності, що порушують норми міжнародного права.

воєнні злочини – це грубі порушення міжнародного гуманітарного права (законів та звичаїв війни), вчинені під час збройного конфлікту. До них належать умисні вбивства цивільних, катування, зґвалтування, мародерство, напади на лікарні чи школи, а також використання забороненої зброї. Ці злочини не мають строку давності.

злочин агресії – це планування, підготовка, ініціювання або здійснення військовою/політичною верхівкою держави великомасштабного збройного нападу, що порушує Статут ООН. Це найтяжчий міжнародний злочин, що включає вторгнення, окупацію, анексію або бомбардування території іншої суверенної держави.

комплементарність (доповнюваність) – у міжнародній судовій системі (зокрема МКС) це юридичний принцип, за яким міжнародні суди діють не замість, а лише **доповнюють** національні правові системи. Міжнародний кримінальний суд (МКС) починає справу лише тоді, коли держава не бажає або не може (неспроможна) здійснити розслідування самостійно.

ad hoc трибунали – це тимчасові міжнародні судові органи, створені «для певного випадку» (з лат. *ad hoc*) задля розслідування та покарання винних у серйозних міжнародних злочинах (геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності). Вони діють обмежений час і припиняють існування після завершення розгляду справ.

міжнародні судові прецеденти – це обов'язкові або переконливі рішення міжнародних судових інстанцій (наприклад, ЄСПЛ, Міжнародного Суду ООН) у конкретних справах, що формують правові норми та використовуються як зразок при вирішенні аналогічних спорів у майбутньому. Вони забезпечують передбачуваність права та уніфікацію міжнародної практики.

універсальна юрисдикція – це принцип міжнародного права, що дозволяє державі переслідувати осіб за найтяжчі міжнародні злочини

(геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності), незалежно від місця їх вчинення, громадянства злочинця чи жертви. Вона діє, коли інші принципи (територіальності) незастосовні, забезпечуючи невідворотність покарання.

екстрадиція – це офіційна видача особи однією державою іншій (за запитом) для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку суду. Це форма міжнародної співпраці у боротьбі зі злочинністю, яка передбачає арешт і передачу підозрюваних, обвинувачених або засуджених. Процедура регулюється міжнародними договорами та національним законодавством (в Україні КПК).

імунітет посадових осіб – це правовий захист, що звільняє вищих представників держави (президентів, прем'єрів, міністрів закордонних справ) від кримінальної та цивільної юрисдикції інших держав, а також від судового переслідування за дії, вчинені під час виконання службових обов'язків, з метою забезпечення стабільності міжнародних відносин.

Питання для обговорення:

1. Яке місце міжнародного кримінального права у системі міжнародного публічного права?
2. У чому полягає відмінність між МКС та ad hoc трибуналами?
3. Яке значення мав Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії для розвитку міжнародного кримінального права?
4. Як діяльність Міжнародного трибуналу щодо Руанди вплинула на визначення геноциду?
5. Що означає принцип комплементарності у діяльності МКС?
6. Як міжнародні кримінальні суди взаємодіють з національними судами?
7. Яку роль відіграють судові прецеденти у міжнародному праві?
8. Чи можливе притягнення до відповідальності глав держав?
9. Які проблеми виникають при виконанні рішень міжнародних судів?

10. Чи є міжнародне кримінальне право ефективним механізмом стримування злочинів?

Ситуаційні вправи (кейси):

Кейс 1. «Небажання держави співпрацювати»

Держава відмовляється передати підозрюваного до Міжнародного кримінального суду. *Завдання:*

визначити правові наслідки;

проаналізувати механізми примусу;

оцінити роль Ради Безпеки ООН.

Кейс 2. «Імунітет глави держави»

Чинний глава держави підозрюється у злочинах проти людяності. *Завдання:*

оцінити можливість притягнення до відповідальності;

проаналізувати прецеденти (наприклад, справа Аль-Башира);

визначити співвідношення імунітету та міжнародного правосуддя.

Кейс 3. «Національний суд та міжнародний трибунал»

Національний суд розпочав розгляд справи, яка також перебуває у полі провадження МКС. *Завдання:*

застосувати принцип комплементарності;

визначити пріоритет юрисдикції;

оцінити ефективність національного розслідування.

Теми есе:

1. Еволюція міжнародного кримінального права: від Нюрнберга до МКС.

2. Роль ad hoc трибуналів у формуванні сучасних правових стандартів.

3. Прецедентне право у міжнародному кримінальному праві.

4. Проблема імунітету вищих посадових осіб у міжнародному праві.

5. Ефективність діяльності МКС у сучасних міжнародних відносинах.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Практика Міжнародного кримінального суду у справах щодо Африки та України.
2. Судова практика Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії.
3. Роль Організація Об’єднаних Націй у створенні міжнародних трибуналів.
4. Вплив справи “Tadić” на розвиток міжнародного кримінального права.
5. Практика універсальної юрисдикції в Європі.
6. Проблеми виконання рішень міжнародних судів.
7. Перспективи створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Статут Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (1993). URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Статут Міжнародний трибунал щодо Руанди (1994). URL: https://unictr.irmct.org/en/documents (дата звернення 07.04.2026)

Рішення у справі Tadić (ICTY, 1995). URL: https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm (дата звернення 07.04.2026)

Рішення у справі Akayesu (ICTR, 1998). URL: https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-96-4 (дата звернення 07.04.2026)

Ордер на арешт Аль-Башира (МКС). URL: https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir (дата звернення 07.04.2026)

Доповідь Генерального секретаря ООН щодо верховенства права (2004). URL: https://undocs.org/S/2004/616 (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 3. Міжнародне кримінальне право

1. Який орган є головною постійною інституцією міжнародного кримінального правосуддя?

A) Європейський суд з прав людини;

B) Міжнародний кримінальний суд;

C) Міжнародний суд ООН;

D) НАТО;

Правильна відповідь: B.

2. Римський статут був прийнятий у:

A) 1945 році;

B) 1998 році;

C) 2001 році;

D) 2010 році;

Правильна відповідь: B.

3. Спеціальний трибунал для колишньої Югославії був створений у:

A) 1946 році;

B) 1993 році;

C) 2000 році;

D) 2015 році;

Правильна відповідь: B.

4. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії був створений для розслідування:

A) Економічних злочинів;

B) Злочинів проти людяності та воєнних злочинів;

C) Податкових правопорушень;

D) Екологічних злочинів;

Правильна відповідь: B.

5. Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди був створений у відповідь на:

A) Міжнародну фінансову кризу;

B) Геноцид у Руанді;

C) Військовий переворот;

D) Екологічну катастрофу;

Правильна відповідь: B.

6. Який принцип лежить в основі міжнародного кримінального права?

A) Принцип колективної відповідальності;

B) Індивідуальна кримінальна відповідальність;

C) Державна амністія;

D) Політична недоторканність;

Правильна відповідь: B.

7. Що означає принцип комплементарності в діяльності МКС?

A) МКС замінює національні суди;

B) Національні суди мають пріоритет, а МКС втручається лише за їх неспроможності;

C) МКС не має юрисдикції;

D) МКС діє незалежно від держав;

Правильна відповідь: B.

8. Взаємодія міжнародного та національного кримінального права передбачає:

A) Ігнорування міжнародних норм;

B) Імплементацію міжнародних стандартів у національне законодавство;

C) Відмову від національного права;

D) Перевагу економічного права;

Правильна відповідь: B.

9. Який із наведених злочинів належить до юрисдикції МКС?

A) Податкове правопорушення;

B) Злочини проти людяності;

C) Порушення контракту;

D) Дорожньо-транспортна пригода;

Правильна відповідь: B.

10. Який документ є основним джерелом діяльності МКС?

A) Статут НАТО;

B) Римський статут Міжнародного кримінального суду;

C) Європейська конвенція;

D) Устав ООН;

Правильна відповідь: B.

11. Прецедент у міжнародному кримінальному праві – це:

A) Закон, прийнятий парламентом;

B) Рішення суду, яке використовується як зразок у подальших справах;

C) Договір між державами;

D) Політична угода;

Правильна відповідь: B.

12. Рішення яких судів найбільше вплинули на розвиток міжнародного кримінального права?

A) Національних парламентів;

B) Міжнародних трибуналів (ICTY, ICTR);

C) Комерційних судів;

D) Арбітражних судів;

Правильна відповідь: B.

13. Основна функція міжнародних кримінальних трибуналів – це:

A) Регулювання торгівлі;

B) Покарання осіб, відповідальних за міжнародні злочини;

C) Вирішення економічних спорів;

D) Захист екології;

Правильна відповідь: B.

14. Який із принципів визначає, що серйозні міжнародні злочини не можуть залишатися безкарними?

A) Принцип імунітету;

B) Принцип невтручання;

C) Принцип невідворотності покарання;

D) Принцип дипломатії;

Правильна відповідь: C.

15. Яке значення мають міжнародні прецеденти для розвитку права?

A) Не мають значення;

B) Формують практику та впливають на розвиток норм міжнародного кримінального права;

C) Використовуються лише в політиці;

D) Замінюють міжнародні договори;

Правильна відповідь: B.

ТЕМА 4. ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ВИННИХ У ВЧИНЕННІ НАЙТЯЖЧИХ ЗЛОЧИНІВ У МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Механізми та процедури притягнення до відповідальності. Випадки та прецеденти: досвід різних країн. Виклики та проблеми в реалізації правосуддя на національному рівні.

1. Поняття та значення національної юрисдикції у справах про міжнародні злочини

Національні кримінально-правові системи відіграють ключову роль у забезпеченні притягнення винних до відповідальності за вчинення найтяжчих злочинів – геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії.

Хоча міжнародне кримінальне право створило інститути *міжнародних* судів (як-от Міжнародний кримінальний суд, Міжнародні трибунали для колишньої Югославії та Руанди), саме **національні суди** залишаються основними виконавцями функції кримінального переслідування.

Принцип **комплементарності**, закріплений у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998 р.), передбачає, що МКС діє лише тоді, коли держава не бажає або не спроможна самостійно здійснити розслідування та притягнення винних до відповідальності.

Це означає, що **першочергова відповідальність** за забезпечення правосуддя лежить саме на **національних юрисдикціях.**

2. Принципи юрисдикції держав у справах про міжнародні злочини

Національні системи мають право та обов’язок переслідувати злочини міжнародного характеру на підставі таких принципів:

Територіальний принцип – злочин переслідується державою, на території якої він був учинений.

Приклад: розгляд судами України справ щодо воєнних злочинів, учинених на її території під час збройної агресії РФ.

Принцип громадянства (національний) – держава має юрисдикцію щодо своїх громадян, незалежно від місця вчинення злочину.

Наприклад: переслідування громадян України, які брали участь у збройних формуваннях за межами країни.

Принцип пасивної персоналістичної юрисдикції – держава має право переслідувати злочин, якщо жертвою став її громадянин.

Принцип універсальної юрисдикції – держава може переслідувати певні міжнародні злочини незалежно від місця їх учинення чи громадянства злочинця або жертви.

Цей принцип застосовується до злочинів *проти людяності, воєнних злочинів, геноциду, тортур.*

Приклад: справа Піночета (Велика Британія, 1998–2000 рр.), де колишнього президента Чилі було арештовано за запитом Іспанії.

3. Інкорпорація норм міжнародного кримінального права до національного законодавства

Для ефективного застосування міжнародних стандартів необхідно, щоб норми міжнародного кримінального права були **імплементовані у національне законодавство**.

Цей процес включає криміналізацію міжнародних злочинів у національному кодексі, визначення відповідальності посадових осіб, скасування імунітетів, несумісних з міжнародними зобов’язаннями, гарантування справедливого судового розгляду.

В Україні ключові положення щодо міжнародних злочинів містяться у **Кримінальному кодексі України**, розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст. 437–438); **Конституції України** (ст. 9) – міжнародні договори є частиною національного законодавства; **Законах про співробітництво з Міжнародним кримінальним судом**

(очікується повна імплементація після ратифікації Римського статуту (21 серпня 2024 року Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду. Це означає, що з 1 січня 2025 року Україна стала повноправною державою-учасницею Римського статуту і визнала юрисдикцію МКС щодо найтяжчих злочинів, вчинених на її території)).

4. Судова практика притягнення до відповідальності за міжнародні злочини у національних судах

Європейський досвід:

Німеччина застосовує принцип універсальної юрисдикції (Völkerstrafgesetzbuch, 2002 р.). У 2021 р. суд у Кобленці визнав сирійського офіцера винним у злочинах проти людяності – перший такий вирок у світі щодо злочинів сирійського режиму.

Франція переслідує злочини тортур і геноциду за участі іноземців на підставі універсальної юрисдикції.

Іспанія активне використання принципу універсальної юрисдикції у справах Піночета, по Руанді тощо.

Україна з 2014 р., у зв'язку з агресією РФ, Україна розслідує тисячі воєнних злочинів відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Ключові напрямки: документування злочинів проти цивільного населення (Буча, Ізюм, Маріуполь), співпраця з Офісом прокурора МКС, створення **Міжнародного центру з переслідування злочину агресії проти України** (The Hague, 2023 р.), робота над **законом про колабораціонізм і державну зраду.**

5. Імунітети та проблеми національної юрисдикції

Однією з ключових перешкод у переслідуванні осіб, винних у міжнародних злочинах, є **імунітет державних посадовців**, особливо глав держав і дипломатів.

Основні види імунітетів:

функціональний імунітет (за дії в межах службових обов'язків);

особистий імунітет (під час перебування на посаді).

Проте міжнародне право (справа *Конго проти Бельгії*, Міжнародний суд ООН, 2002 р.) вказує, що **імунітет не поширюється** на воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид. Тобто національні суди можуть розглядати справи навіть щодо високопосадових осіб за наявності відповідних підстав.

6. Проблеми ефективності національного переслідування

Основні труднощі:

недостатня правова база (невідповідність національного законодавства міжнародним стандартам),

політичні обмеження та тиск на судову владу,

відсутність досвіду розслідування складних міжнародних злочинів,

недостатня співпраця з міжнародними структурами,

проблема доказів і свідків у зонах конфлікту.

7. *Перспективи розвитку*

Основними актуальними напрямками є:

після ратифікації Україною **Римського статуту** МКС, повна імплементація його норм,

створення **спеціального міжнародного трибуналу** щодо злочину агресії проти України,

розвиток **спільних слідчих груп (Joint Investigation Teams)** між Україною, ЄС та МКС,

запровадження національної програми з підготовки слідчих і прокурорів з міжнародного кримінального права.

вдосконалення законодавства з урахуванням стандартів *universal jurisdiction.*

Національні кримінально-правові системи є основним механізмом реалізації принципу **невідворотності покарання за найтяжчі міжнародні злочини**.

Ефективне переслідування таких злочинів залежить від правової імплементації міжнародних норм, незалежності судової влади, міжнародного співробітництва та політичної волі.

Україна, має історичну можливість і моральне зобов'язання створити **модель національного правосуддя**, що відповідатиме найвищим міжнародним стандартам.

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4. ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ВИННИХ У ВЧИНЕННІ НАЙТЯЖЧИХ ЗЛОЧИНІВ У МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Мета заняття:

сформувати у студентів розуміння механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини на національному рівні;

дослідити взаємодію національних правових систем із міжнародним кримінальним правом;

проаналізувати практику держав щодо розслідування та судового переслідування воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності;

визначити ключові виклики реалізації правосуддя (докази, імунітети, політичні фактори);

сформувати навички застосування міжнародних стандартів у національному кримінальному процесі.

Основні терміни та поняття:

національна кримінальна юрисдикція – це виключне право та повноваження держави самостійно розслідувати злочини, здійснювати

правосуддя та застосовувати кримінальне покарання щодо осіб, які вчинили правопорушення, у межах її території, стосовно її громадян або на її повітряних/морських суднах. Вона базується на принципах територіальності, громадянства та захисту інтересів держави.

універсальна юрисдикція – це правовий принцип, який дозволяє будь-якій державі розслідувати та переслідувати осіб за найтяжчі міжнародні злочини (воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності, катування), незалежно від місця їх вчинення, громадянства злочинця чи жертви. Вона спрямована на боротьбу з безкарністю, коли інші правові механізми недоступні

імплементація міжнародного права – це процес впровадження державою норм міжнародних договорів у національне законодавство та їх фактичне виконання. Це механізм, за допомогою якого міжнародні зобов'язання перетворюються на внутрішні закони, забезпечуючи відповідність національної правової системи міжнародним стандартам.

міжнародні злочини – це найтяжчі протиправні діяння, що посягають на інтереси всього міжнародного співтовариства, загрожують міжнародному миру та безпеці й порушують основні норми міжнародного права.

воєнні злочини – це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та законів війни, що вчиняються під час збройних конфліктів. Вони передбачають індивідуальну кримінальну відповідальність і включають умисні дії проти цивільних, військовополонених або використання заборонених методів ведення війни. Воєнні злочини не мають строку давності.

злочини проти людяності – це масштабні або систематичні напади на цивільне населення, що включають вбивства, катування, рабство, депортації, зґвалтування та переслідування, вчинені як у мирний, так і воєнний час. Це міжнародні злочини, які вважаються найтяжчими, оскільки спрямовані проти самої природи людини та людської гідності, що порушують норми міжнародного права.

геноцид – це навмисні дії, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої. Це найтяжчий

міжнародний злочин, що включає вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, створення умов для вимирання або примусову передачу дітей

принцип комплементарності – у міжнародному правосудді, зокрема в Міжнародному кримінальному суді (МКС), означає, що міжнародна юрисдикція є вторинною відносно національної. МКС втручається лише тоді, коли держави не можуть або не бажають самостійно розслідувати найтяжчі злочини (геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності).

екстрадиція – це юридична процедура видачі однією державою іншій особи, яка підозрюється/обвинувачується у вчиненні злочину або вже засуджена, для притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку. Це форма міжнародної співпраці, що базується на окремих договорах.

міжнародна правова допомога – це співробітництво держав, що передбачає офіційне виконання компетентними органами однієї країни (судами, прокуратурою) процесуальних дій на запит іншої держави. Це включає розслідування, допити, обшуки, передачу доказів чи вручення документів у цивільних та кримінальних справах на основі відповідних міжнародних договорів.

спеціалізовані прокуратури – це окрема ланка в системі органів прокуратури держави, яка функціонує поряд із територіальними прокуратурами для виконання специфічних завдань у певних сферах (оборона, антикорупція). Вони забезпечують процесуальне провадження, підтримання обвинувачення та нагляд за додержанням законів у конкретних правовідносинах, незалежно від територіального поділу.

докази міжнародних злочинів – це зафіксовані згідно з міжнародними стандартами фактичні дані (фото, відео, свідчення, документи), які підтверджують вчинення воєнних злочинів, геноциду, злочинів проти людяності або агресії. Вони необхідні для притягнення винних до відповідальності в Міжнародному кримінальному суді (МКС).

імунітет посадових осіб – це правовий захист, що звільняє вищих представників держави (президентів, прем'єрів, дипломатів) від юрисдикції

іноземних судів, кримінального переслідування чи арешту під час виконання ними обов'язків. Він базується на принципі суверенної рівності держав і забезпечує стабільність міжнародних відносин.

Питання для обговорення:

1. Яку роль відіграють національні суди у системі міжнародного кримінального правосуддя?
2. У чому полягає принцип комплементарності у діяльності Міжнародного кримінального суду?
3. Як держави імплементують норми Римського статуту Міжнародного кримінального суду у своє законодавство?
4. Що таке універсальна юрисдикція та як вона застосовується?
5. Які труднощі виникають при розслідуванні міжнародних злочинів на національному рівні?
6. Чи можуть національні суди ефективно розглядати міжнародні злочини?
7. Яка роль прокуратури та спеціалізованих органів у таких справах?
8. Як забезпечується захист прав обвинувачених і потерпілих?
9. Які політичні фактори впливають на здійснення правосуддя?
10. Які особливості притягнення до відповідальності за злочин агресії?

Ситуаційні вправи (кейси):

Кейс 1. «Універсальна юрисдикція»

Суд держави відкриває справу проти іноземного громадянина за воєнні злочини, вчинені в іншій країні. *Завдання:*

визначити правові підстави;

оцінити відповідність міжнародному праву;

проаналізувати ризики політизації.

Кейс 2. «Недостатність доказів»

Національні органи не можуть зібрати достатньо доказів щодо воєнних злочинів. *Завдання:*

визначити можливі джерела доказів;

оцінити роль міжнародного співробітництва;

запропонувати механізми вдосконалення розслідування.

Кейс 3. «Імунітет посадової особи»

Високопосадовець підозрюється у злочинах проти людяності, але користується імунітетом. *Завдання:*

визначити межі імунітету;

проаналізувати міжнародну практику;

запропонувати правове рішення.

Теми есе:

1. Роль національних судів у боротьбі з безкарністю за міжнародні злочини.
2. Принцип універсальної юрисдикції: переваги та ризики.
3. Імплементація міжнародного кримінального права у національне законодавство.
4. Проблема доказування у справах про воєнні злочини.
5. Політичні та правові виклики притягнення до відповідальності на національному рівні.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Практика застосування універсальної юрисдикції в країнах ЄС.
2. Досвід Німеччини у переслідуванні воєнних злочинів (справи щодо Сирії).
3. Діяльність органів прокуратури України щодо воєнних злочинів.
4. Взаємодія держав із Міжнародним кримінальним судом.
5. Роль Європейського суду з прав людини у забезпеченні стандартів справедливого суду.

6. Проблеми екстрадиції у справах міжнародних злочинів.
7. Використання цифрових доказів у сучасних конфліктах.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Женевські конвенції. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення 07.04.2026)

Європейська конвенція з прав людини (1950). URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення 07.04.2026)

UN Basic Principles on the Independence of the Judiciary (1985). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary (дата звернення 07.04.2026)

UN Convention against Torture (1984). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture (дата звернення 07.04.2026)

Доповідь ООН щодо верховенства права та перехідного правосуддя (2004). URL: https://undocs.org/S/2004/616 (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 4. Притягнення до кримінальної відповідальності за найтяжчі злочини на національному рівні

1. Основною метою притягнення до кримінальної відповідальності є:

A) Економічний розвиток держави;

B) Забезпечення справедливості та покарання винних;

C) Політична стабільність;

D) Міжнародна торгівля;

Правильна відповідь: B.

2. Який принцип означає, що кожен злочинець має бути притягнутий до відповідальності?

A) Принцип амністії;

B) Принцип невтручання;

C) Принцип невідворотності покарання;

D) Принцип суверенітету;

Правильна відповідь: C.

3. Який орган у більшості країн здійснює кримінальне переслідування?

A) Парламент;

B) Прокуратура;

C) Центральний банк;

D) Президент;

Правильна відповідь: B.

4. Який механізм використовується для розслідування складних злочинів?

A) Вибори;

B) Слідство;

C) Дипломатія;

D) Переговори;

Правильна відповідь: B.

5. Що є ключовою умовою справедливого судового процесу?

A) Швидкість процесу;

B) Публічність і неупередженість суду;

C) Політичний контроль;

D) Закритість суду;

Правильна відповідь: B.

6. Який із принципів гарантує право на захист у суді?

A) Презумпція невинуватості;

B) Принцип амністії;

C) Принцип конфіденційності;

D) Принцип економії;

Правильна відповідь: A.

7. Який документ визначає основні гарантії справедливого суду в міжнародному праві?

A) Статут ООН;

B) Загальна декларація прав людини;

C) Статут НАТО;

D) Угода СОТ;

Правильна відповідь: B.

8. Яка проблема часто виникає при притягненні до відповідальності на національному рівні?

A) Надлишок судів;

B) Політичний вплив на судову систему;

C) Відсутність законів;

D) Надлишок доказів;

Правильна відповідь: B.

9. Що таке імпунітет (безкарність)?

A) Суворе покарання;

B) Відсутність покарання за злочини;

C) Судовий процес;

D) Розслідування;

Правильна відповідь: B.

10. Який фактор впливає на ефективність національного правосуддя?

A) Клімат;

B) Незалежність судової влади;

C) Географія;

D) Населення;

Правильна відповідь: B.

11. Який вид відповідальності передбачає покарання за злочини проти людяності?

A) Адміністративна;

B) Кримінальна;

C) Цивільна;

D) Дисциплінарна;

Правильна відповідь: B.

12. Що є прикладом міжнародного впливу на національне правосуддя?

A) Внутрішні податки;

B) Рішення міжнародних судів;

C) Національні свята;

D) Освітня система;

Правильна відповідь: B.

13. Яка країна має досвід створення спеціальних судів для розслідування злочинів минулого?

A) Франція;

B) Німеччина;

C) Україна;

D) Усі перелічені;

Правильна відповідь: D.

14. Що таке універсальна юрисдикція?

A) Право держави судити злочини незалежно від місця їх вчинення;

B) Міжнародна торгівля;

C) Судова реформа;

D) Політична система;

Правильна відповідь: A.

15. Який основний виклик національного правосуддя у справах щодо найтяжчих злочинів?

A) Відсутність злочинів;

B) Політичний тиск і слабкість інституцій;

C) Надлишок ресурсів;

D) Надмірна кількість суддів;

Правильна відповідь: B.

ТЕМА 5. ПРАВО НА ПРАВДУ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ. КОМІСІЇ ПРАВДИ ТА ПРИМИРЕННЯ

Роль комісій правди у встановленні історичної правди та примирення. Приклади з різних країн: Південна Африка, Колумбія, Сьєрра-Леоне. Вплив комісій правди на суспільство та процеси примирення.

1. Поняття та значення права на правду

Право на правду є одним із фундаментальних елементів системи **перехідного правосуддя**, яке спрямоване на встановлення істини про масові порушення прав людини, що відбулися під час збройних конфліктів, диктатур або масових репресій.

Це право означає **право жертв та суспільства знати** обставини, причини, механізми і наслідки порушень прав людини; **встановлення відповідальності** за злочини минулого; **визнання гідності жертв** та запобігання повторенню злочинів у майбутньому.

Право на правду має **індивідуальний** і **колективний** вимір:

індивідуальний – стосується права кожної жертви або її родини знати долю зниклих, винних осіб, мотиви злочинів;

колективний – охоплює право всього суспільства на історичну правду, доступ до архівів, відкриті звіти про репресії.

2. Міжнародно-правові основи права на правду

Право на правду не закріплене в одному універсальному документі, але визнається у численних міжнародних актах і судових рішеннях:

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/165 (2013 р.) – підтверджує *право кожної людини знати правду про грубі порушення прав людини та серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.*

Рада ООН з прав людини, Резолюція 9/11 (2008 р.) – визначає, що право на правду є невід’ємним і не може бути обмежене навіть в умовах надзвичайного стану.

Міжамериканський суд з прав людини (справа *Velásquez Rodríguez v. Honduras*, 1988) – уперше визнав право родин зниклих безвісти на знання правди як частину права на ефективний засіб правового захисту.

Європейський суд з прав людини – у рішеннях *Cyprus v. Turkey* (2001), *El-Masri v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* (2012) визнав обов'язок держави провести ефективне розслідування, що фактично реалізує право на правду.

Основні принципи ООН щодо боротьби з безкарністю (2005 р., док. E/CN.4/2005/102/Add.1) – наголошують, що суспільство має право на повну й об'єктивну інформацію про минулі порушення прав людини.

3. Право на правду в системі перехідного правосуддя

Перехідне правосуддя складається з чотирьох ключових компонентів:

кримінальне переслідування винних у тяжких злочинах;

механізми встановлення правди (комісії правди, архіви, свідчення);

репарації жертвам;

інституційні реформи (люстрація, реформа безпекових структур, судів, поліції).

Право на правду є центральним елементом цього комплексу, оскільки забезпечує моральне відновлення жертв, сприяє громадському примиренню, створює умови для реформ і запобігання повторенню насильства, формує історичну пам'ять.

4. Комісії правди: сутність, мета та завдання

Комісії правди (англ. *Truth Commissions*) – це **тимчасові, позасудові органи**, створені державою або міжнародною спільнотою для з'ясування обставин масових порушень прав людини, виявлення системних причин насильства, визнання жертв і рекомендацій щодо реформ.

Основні риси комісій правди:

тимчасовий характер (зазвичай діють 1–3 роки);

незалежність від виконавчої влади;

залучення представників громадянського суспільства;

збирання свідчень, документів, архівних матеріалів;

підготовка публічного підсумкового **звіту**;

рекомендації щодо реформ, репарацій та пам'яті.

Головні завдання: розкрити факти порушень прав людини, визначити масштаб і системність злочинів, сприяти примиренню між жертвами та суспільством, рекомендувати кроки з реформування державних інститутів.

5. Міжнародний досвід діяльності комісій правди

Аргентина (1983–1984)

Після падіння військової диктатури створено **Національну комісію зі зникнень осіб (CONADEP)**. Нею зібрано понад 7 тис. свідчень, встановлено понад 8 тис. випадків насильницьких зникнень. Результатом роботи став ***звіт «Ніколи знову» (Nunca Más),*** який став символом боротьби з безкарністю, а матеріали роботи Комісії використано в судових процесах над військовими злочинцями.

Південна Африка (1995–2002)

Комісія правди та примирення (TRC) під керівництвом архієпископа Десмонда Туту досліджувала злочини часів апартеїду, і у процесі роботи використовувала інноваційний підхід (**амністія в обмін на повне зізнання)**, цим сприяла формуванню національної єдності, зменшенню міжрасової ворожнечі.

Перу (2001–2003)

Комісія з правди та примирення (CVR) розслідувала порушення, скоєні урядовими силами і повстанцями «Сяючого шляху». Нею виявлено понад 69 тис. жертв та запроваджено національну програму репарацій і меморіалізацій.

Колумбія (2018–2022)

Комісія з встановлення істини, співіснування та неповторення стала частиною мирної угоди між урядом і Революційними збройними силами Колумбії (FARC). Її метою визначено документування понад 50 років конфлікту, пошук зниклих безвісти, встановлення історичної істини.

Східний Тимор, Сьєрра-Леоне, Марокко

У цих країнах комісії стали важливим кроком до примирення та переходу від війни до миру, демонструючи універсальність інструменту.

Комісії правди в європейській системі

В Європі комісії правди створювалися після конфліктів або авторитарних режимів: парламентська комісія з розслідування злочинів НДР (**Німеччина** 1990–1994 рр.), регіональні ініціативи щодо розслідування злочинів у колишній Югославії у **Боснії і Герцеговині,** громадська ініціатива «Хартія пам'яті» для дослідження радянських репресій у **Грузії**.

Україна

В умовах війни з РФ і масових воєнних злочинів важливо створити **Національну комісію з правди та документування злочинів агресії**, забезпечити участь громадянського суспільства, правозахисників та істориків, розробити **національну політику пам'яті**, яка базуватиметься на праві на правду та гідності жертв.

6. Проблеми та виклики діяльності комісій правди

Політична залежність або тиск влади.

Недовіра суспільства та жертв.

Відсутність реального впливу на судові процеси.

Конфлікт між правом на правду та амністією.

Небезпека «вибіркової пам'яті» (замовчування певних злочинів).

Тому комісії повинні мати прозору процедуру призначення членів, доступ до архівів та свідчень, гарантії публікації підсумкового звіту, механізм контролю за виконанням рекомендацій.

Право на правду – це не лише юридична категорія, а **моральний і суспільний імператив** для держав, які виходять із конфлікту чи авторитарного минулого.

Комісії правди є ефективним інструментом відновлення історичної справедливості, запобігання безкарності, формування довіри до нових демократичних інститутів.

Для України створення подібного механізму може стати важливим кроком до **суспільного примирення**, **документування злочинів війни** та **зміцнення національної ідентичності на основі правди й гідності.**

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5. ПРАВО НА ПРАВДУ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ. КОМІСІЇ ПРАВДИ ТА ПРИМИРЕННЯ

Мета заняття:

сформувати у студентів розуміння змісту права на правду як ключового принципу перехідного правосуддя;

проаналізувати роль комісій правди у встановленні історичної істини та примиренні суспільства;

дослідити міжнародний досвід (Південна Африка, Колумбія, Сьєрра-Леоне);

визначити вплив комісій правди на процеси демократизації та відновлення довіри;

сформувати навички оцінки ефективності неюридичних механізмів правосуддя.

Основні терміни та поняття:

право на правду – це невід'ємне право жертв грубих порушень прав людини та їхніх родин дізнатися достовірну інформацію про обставини злочинів, відповідальних осіб та долю зниклих. Воно охоплює право на

ефективне розслідування, доступ до архівів, збереження історичної пам'яті та публічне оприлюднення фактів.

перехідне правосуддя (transitional justice) – це комплекс судових і несудових заходів, що застосовуються державами для подолання спадщини масштабних порушень прав людини, воєнних злочинів чи авторитарного режиму. Його мета полягає у притягненні винних до відповідальності, встановленні правди, відшкодуванні збитків жертвам та примиренні суспільства.

комісія правди і примирення (Truth and Reconciliation Commission) – це спеціальний орган перехідного правосуддя, що створюється для розслідування грубих порушень прав людини (вбивств, тортур) під час конфліктів або диктатур. Її мета полягає у встановленні історичної правди, сприянні амністії для тих, хто зізнався у скоєнні таких злочинів, та налагодити діалог у суспільстві.

історична пам’ять – це сукупність уявлень, знань та емоційного досвіду суспільства про спільне минуле, що передаються з покоління в покоління. Вона формує національну ідентичність, допомагає усвідомити своє місце в історії та об’єднує людей через символи, традиції та місця пам'яті, часто відрізняючись від суто наукового викладу історії.

відновне правосуддя – це альтернативний підхід до кримінальної відповідальності, спрямований на примирення потерпілого та правопорушника за участю посередника (медіатора). Замість покарання основна мета полягає у відшкодуванні шкоди, усвідомленні відповідальності та ресоціалізації.

жертви порушень прав людини – це фізичні особи (а іноді групи людей), яким було завдано шкоди (фізичної, ментальної, матеріальної) або суттєво обмежено їхні основоположні свободи внаслідок незаконних дій або бездіяльності державних органів, посадових осіб, або інших суб'єктів, що діють від імені держави.

суспільне примирення – це довготривалий процес відновлення довіри, діалогу та соціальної згуртованості між конфліктуючими сторонами, групами чи громадянами всередині держави. Воно передбачає загоєння соціальних травм, пошук порозуміння, визнання минулих помилок та встановлення справедливості задля уникнення майбутніх конфліктів.

амністія – це повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання певних категорій осіб, вчинених злочинів, яке здійснюється за законом. Вона ґрунтується на принципах гуманізму, замінюючи покарання м'якшим або повністю звільняючи від нього.

репарації – це повне або часткове відшкодування державою-агресором збитків, завданих державі, що зазнала нападу, після завершення війни. Це матеріальна відповідальність, що регулюється міжнародними актами та передбачає виплати грошових коштів, передачу товарів або надання послуг для відновлення зруйнованої інфраструктури та економіки.

публічні слухання в судовому процесі (відкритий розгляд) – це принцип гласності, за яким розгляд справ відбувається відкрито, дозволяючи присутність громадян та журналістів, а також фото-, відео- та аудіофіксацію. Вони гарантують справедливий суд, незалежність правосуддя та вільний доступ до інформації про справу.

колективна пам’ять – це сукупність знань, уявлень та спогадів про минуле, які поділяють члени певної соціальної групи (нації, спільноти). Вона формує групову ідентичність, забезпечує згуртованість та передається через традиції, символи, пам'ятники, підтримуючи зв'язок між поколіннями.

Питання для обговорення:

1. Що означає право на правду у міжнародному праві?
2. Яке місце комісій правди у системі перехідного правосуддя?
3. Чим комісії правди відрізняються від судових органів?
4. Яку роль відіграє встановлення історичної правди у примиренні суспільства?

5. Чи можуть комісії правди замінити кримінальне переслідування?

6. Які особливості діяльності комісії правди у Південній Африці?

7. Який досвід Колумбії у використанні комісій правди після внутрішнього конфлікту?

8. Які функції виконувала комісія правди у Сьєрра-Леоне?

9. Які ризики політизації діяльності комісій правди?

10. Як результати роботи комісій впливають на суспільство та державну політику?

Ситуаційні вправи (кейси):

Кейс 1. «Правда без покарання»

Держава створює комісію правди, яка не передбачає кримінального переслідування винних. *Завдання:*

оцінити відповідність міжнародним стандартам;

визначити переваги та недоліки такого підходу;

запропонувати модель поєднання правди і відповідальності.

Кейс 2. «Обмежений доступ до архівів»

Комісія правди не має доступу до державних архівів щодо порушень прав людини. *Завдання:*

визначити наслідки для встановлення істини;

оцінити роль держави у забезпеченні права на правду;

запропонувати правові механізми вирішення.

Кейс 3. «Конфлікт пам’яті»

Різні групи суспільства по-різному трактують події конфлікту. *Завдання:*

визначити роль комісії правди у формуванні спільного наративу;

оцінити ризики маніпуляції історією;

запропонувати підходи до інклюзивного діалогу.

Теми есе:

1. Право на правду як елемент міжнародного права прав людини.
2. Комісії правди як інструмент відновного правосуддя.
3. Досвід Південної Африки: баланс між амністією та правдою.
4. Роль комісій правди у постконфліктних суспільствах Латинської Америки.
5. Вплив комісій правди на формування історичної пам’яті.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Діяльність Комісії правди і примирення Південної Африки.
2. Модель перехідного правосуддя в Колумбії.
3. Досвід комісії правди у Сьєрра-Леоне.
4. Роль Організація Об’єднаних Націй у розвитку стандартів права на правду.
5. Взаємозв’язок права на правду та права на справедливий суд.
6. Публічні слухання як інструмент суспільного діалогу.
7. Проблеми реалізації рекомендацій комісій правди.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Доповідь Генерального секретаря ООН «Rule of Law and Transitional Justice» (2004). URL: https://undocs.org/S/2004/616 (дата звернення 07.04.2026)

OHCHR Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Truth Commissions (2006). URL: https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/rule-law-tools-post-conflict-states-truth (дата звернення 07.04.2026)

Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity (ООН, 2005). URL: https://docs.un.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1 (дата звернення 07.04.2026)

Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation (ООН, 2005). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-

mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation (дата звернення 07.04.2026)

Звіт Комісії правди і примирення Південної Африки (1998). URL: https://scispace.com/pdf/the-south-african-truth-commission-az8b0w71rw.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Sierra Leone (2004). URL: https://press.un.org/en/2004/ecosoc6140.doc.htm (дата звернення 07.04.2026)

Final Report of the Colombian Truth Commission (2022). URL: https://www.comisiondelaverdad.co (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 5. Право на правду. Комісії правди та примирення.

1. Що означає «право на правду»?

A) Право на політичну владу;

B) Право жертв і суспільства знати обставини порушень прав людини;

C) Право на економічну допомогу;

D) Право на судову реформу;

Правильна відповідь: B.

2. Комісії правди та примирення створюються з метою:

A) Покарання злочинців;

B) Встановлення історичної правди та сприяння примиренню;

C) Заміни судів;

D) Проведення виборів;

Правильна відповідь: B.

3. Яка країна є відомим прикладом роботи комісії правди?

A) США;

B) Південна Африка;

C) Японія;

D) Канада;

Правильна відповідь: B.

4. Комісія правди у Південній Африці була створена після:

A) Економічної кризи;

B) Апартеїду;

C) Війни за незалежність;

D) Природного катаклізму;

Правильна відповідь: B.

5. Хто очолював Комісію правди і примирення в Південній Африці?

A) Нельсон Мандела;

B) Десмонд Туту;

C) Ф. Де Клерк;

D) Раджив Ганді;

Правильна відповідь: B.

6. Яка основна функція комісій правди?

A) Прийняття законів;

B) Розслідування економічних злочинів;

C) Встановлення фактів порушень прав людини;

D) Контроль над армією;

Правильна відповідь: C.

7. Яка країна має досвід роботи комісії правди у контексті збройного конфлікту з ФАРК?

A) Колумбія;

B) Франція;

C) Італія;

D) Швеція;

Правильна відповідь: A.

8. Комісія правди у Сьєрра-Леоне була створена після:

A) Громадянської війни;

B) Землетрусу;

C) Економічної реформи;

D) Політичних виборів;

Правильна відповідь: A.

9. Яка міжнародна організація підтримує діяльність комісій правди?

A) Організація Об'єднаних Націй;

B) НАТО;

C) СОТ;

D) МВФ;

Правильна відповідь: A.

10. Що є результатом діяльності комісій правди?

A) Судові вироки;

B) Звіти з рекомендаціями;

C) Економічні угоди;

D) Політичні декларації;

Правильна відповідь: B.

11. Який принцип лежить в основі роботи комісій правди?

A) Каральність;

B) Конфіденційність;

C) Відкритість і встановлення правди;

D) Політична підзвітність;

Правильна відповідь: C.

12. Який вплив мають комісії правди на суспільство?

A) Посилення конфліктів;

B) Сприяння примиренню;

C) Зменшення прав людини;

D) Економічну ізоляцію;

Правильна відповідь: B.

13. Комісії правди відрізняються від судів тим, що вони:

A) Виносять вироки;

B) Займаються лише економічними питаннями;

C) Не карають, а встановлюють факти;

D) Контролюють армію;

Правильна відповідь: C.

14. Яке значення має встановлення історичної правди?

A) Для розвитку економіки;

B) Для відновлення довіри у суспільстві;

C) Для збільшення податків;

D) Для політичного контролю;

Правильна відповідь: B.

15. Яка з наведених цілей НЕ є функцією комісій правди?

A) Встановлення фактів порушень;

B) Сприяння примиренню;

C) Проведення судових вироків;

D) Документування свідчень;

Правильна відповідь: C.

ТЕМА 6. ПРАВО НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ (РЕПАРАЦІЇ) У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Види репарацій: матеріальні, моральні, символічні. Міжнародні стандарти та практики репарацій. Виклики у забезпеченні права на репарації.

1. Поняття та сутність права на відшкодування шкоди

Право на відшкодування шкоди (репарації) є одним із основоположних елементів системи **перехідного правосуддя (transitional justice)**. Воно забезпечує відновлення справедливості для жертв масових порушень прав людини, воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду.

Це право визнається як на **індивідуальному**, так і на **колективному рівні** й охоплює різні форми компенсації за завдану моральну, фізичну, матеріальну чи психічну шкоду.

Вперше концепція права на репарацію була системно сформульована в рамках міжнародного права після Другої світової війни, зокрема у **Статуті Нюрнберзького трибуналу (1945 р.)** та у **Загальній декларації прав людини (1948 р.)**, де закріплено право кожного на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами.

2. Міжнародно-правові джерела, що регламентують право на відшкодування

Міжнародно-правова база формування права на репарації включає:

Загальна декларація прав людини (1948 р.), ст. 8 закріплює право на ефективне відшкодування шкоди у випадку порушення прав.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), ст. 2(3) гарантує право на ефективний засіб правового захисту.

Конвенція проти катувань (1984 р.), ст. 14 встановлює обов’язок держави забезпечити компенсацію жертвам катувань.

Основні принципи і керівні положення щодо права на правовий захист та відшкодування шкоди жертвам грубих порушень міжнародного

права прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (ООН, 2005 р.) кодифікують сучасне бачення репарацій.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.), ст. 75 визначає механізм компенсації жертвам через **Трастовий фонд для жертв (Trust Fund for Victims)**.

3. Форми репарацій

Сучасна міжнародна практика розрізняє кілька основних форм відшкодування шкоди, які разом утворюють комплексний підхід до відновлення справедливості:

Реституція – повернення жертви в стан, у якому вона перебувала до порушення (повернення майна, відновлення роботи, громадянства тощо).

Компенсація – грошове відшкодування шкоди (матеріальної, моральної, фізичної).

Реабілітація – медична, психологічна, соціальна допомога жертвам.

Задоволення (satisfaction) – публічне визнання порушень, вибачення, встановлення істини, меморіалізація.

Гарантії неповторення – інституційні реформи, судова реформа, реформа сектору безпеки, реформа освіти з прав людини.

Ці форми були чітко окреслені в **Принципах ООН 2005 р.** і широко застосовуються у практиці перехідного правосуддя в різних країнах.

4. Репарації в контексті перехідного правосуддя

Перехідне правосуддя прагне не лише покарати винних, але й **відновити гідність жертв**. Репарації у цьому контексті мають **подвійний характер**:

правовий – визнання обов’язку держави компенсувати заподіяну шкоду;

символічний – підтвердження суспільного осуду порушень і солідарності з постраждалими.

Система репарацій є частиною ширшого комплексу заходів перехідного правосуддя разом із **розслідуваннями**, **комісіями правди**, **судовими переслідуваннями** та **реформами інституцій**.

Важливим є також принцип **участі жертв** у розробці й реалізації програм репарацій, що забезпечує довіру до процесу.

5. Міжнародна практика реалізації репарацій

Аргентина та Чилі – виплати компенсацій сім'ям зниклих безвісти та репресованих під час диктатур, створення меморіалів і музеїв пам'яті.

Південна Африка – після роботи Комісії правди і примирення (1995–2003) держава надала одноразові виплати жертвам апартеїду.

Сьєрра-Леоне – після громадянської війни створено спеціальний фонд для жертв воєнних злочинів, що фінансувався через міжнародну допомогу.

Боснія і Герцеговина – жертви сексуального насильства під час війни отримали статус цивільних жертв війни з правом на соціальні виплати.

Україна – з 2022 р. ведеться розробка системи відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ, включно з реєстром збитків при Раді Європи (аналогічний до Реєстру збитків у Гаазі, 2023).

6. Правові та етичні виклики реалізації права на репарації

Фінансові обмеження – відсутність ресурсів для масштабних компенсацій.

Політична воля – небажання держав визнавати відповідальність за минулі злочини.

Вибірковість – нерівномірний доступ до репарацій різних груп жертв.

Відсутність документальних доказів – особливо у випадках масових зникнень чи руйнування архівів.

Баланс між індивідуальними і колективними формами репарацій.

7. Роль міжнародних і національних механізмів

Реалізація права на репарації здійснюється через:

національні суди і спеціальні фонди (наприклад, в Аргентині, Чилі, Колумбії);

рішення міжнародних судів – Міжнародного суду ООН, ЄСПЛ, МКС;

міждержавні угоди про компенсації (як після Другої світової війни чи агресії РФ проти України).

Особливо важливим є **поєднання юридичних, соціальних і моральних аспектів** відшкодування.

Право на відшкодування шкоди – це не лише юридичне питання, а **механізм відновлення суспільної довіри** й **відновлення гідності жертв**. Ефективна система репарацій у контексті перехідного правосуддя має ґрунтуватися на таких принципах:

справедливість і рівність доступу до компенсацій;

участь жертв у визначенні форм відшкодування;

поєднання матеріальних і символічних заходів;

міжнародна підтримка та контроль за виконанням програм.

Репарації є не лише компенсацією минулої шкоди, а й **інструментом недопущення майбутніх порушень прав людини**.

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6. ПРАВО НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ (РЕПАРАЦІЇ) У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Мета заняття:

сформувати у студентів розуміння змісту права на репарації як ключового елементу перехідного правосуддя;

проаналізувати види репарацій (матеріальні, моральні, символічні) та їх правову природу;

дослідити міжнародні стандарти забезпечення права на відшкодування шкоди;

визначити роль держав і міжнародних інституцій у реалізації репараційних програм;

сформувати навички оцінки ефективності механізмів відшкодування шкоди жертвам конфліктів.

Основні терміни та поняття:

репарації – це повне або часткове відшкодування державою-агресором збитків, завданих державі, що зазнала нападу, після завершення війни. Це матеріальна відповідальність, що регулюється міжнародними актами та передбачає виплати грошових коштів, передачу товарів або надання послуг для відновлення зруйнованої інфраструктури та економіки.

відшкодування шкоди – це цивільно-правовий обов'язок або процедура повернення винною стороною грошових коштів чи майна, спрямована на відновлення майнового або морального стану потерпілого, який існував до моменту завдання збитків. Вона охоплює реальні втрати, витрати на відновлення, а також упущений прибуток.

матеріальні репарації – це повне або часткове відшкодування державою-агресором збитків, завданих державі, що зазнала нападу, її громадянам та юридичним особам. Це правовий механізм, який включає виплату грошових коштів, передачу майна, відновлення інфраструктури та іншу компенсацію за руйнування, спричинені збройним конфліктом.

моральні (нематеріальні) репарації – це заходи з боку держави-агресора або суб'єкта, що порушив право, спрямовані на визнання провини та відновлення гідності постраждалих, які не мають прямої грошової чи матеріальної форми.

символічні репарації – це нематеріальні заходи, спрямовані на визнання страждань жертв, встановлення історичної справедливості та офіційне визнання вини порушником (державою-агресором). Вони включають

публічні вибачення, меморіальні заходи, встановлення пам'ятників, перейменування вулиць або дні жалоби, що є частиною сатисфакції.

реституція – це юридичний механізм спрямований на відновлення становища, що існувало до певного періоду кризи, тобто повернення майна або відшкодування його вартості, якщо воно було знищене чи пошкоджене.

компенсація – це відшкодування збитків, витрат, матеріальна винагорода за роботу або зрівноваження втрачених функцій. У широкому сенсі це процес покриття нестачі чого-небудь (грошей, здоров'я, психологічних потреб) за рахунок інших ресурсів, що дозволяє відновити рівновагу.

реабілітація – це комплекс поновлення втраченого доброго імені, відновлення репутації. Поновлення прав, відміна необґрунтованого звинувачення невинної особи або групи осіб через «відсутність складу злочину». Реабілітація відрізняється від амністії, помилування повним відновленням прав та репутації з огляду невірного звинувачення

сатисфакція – це задоволення, втамування почуття образи або компенсація моральної шкоди. Це поняття охоплює як моральне задоволення (вибачення), так і формальне відшкодування (наприклад, у міжнародному праві). Історично це також означало вимогу поєдинку (дуелі) за образу честі.

гарантії неповторення – це заходи перехідного правосуддя та міжнародного права, спрямовані на запобігання повторним системним порушенням прав людини або воєнним злочинам. Вони включають інституційні реформи, зміну законодавства, навчання персоналу та демократичний контроль, щоб унеможливити відтворення колишніх злочинних схем.

жертви порушень прав людини – це особи (або групи осіб), які зазнали фізичної, психологічної, економічної шкоди або порушення основних свобод через дії чи бездіяльність держави, її представників або інших суб'єктів. Це правопорушення, що принижують людську гідність, включаючи катування, дискримінацію, незаконне позбавлення волі.

державна відповідальність – це правовий обов'язок держави нести несприятливі наслідки за порушення норм міжнародного права, невиконання зобов'язань або заподіяння шкоди, що реалізується через юридичні санкції. Це ключовий елемент правової держави, що передбачає відшкодування збитків та відновлення порушених прав.

Питання для обговорення:

1. Що включає право на репарації у міжнародному праві?
2. Які види репарацій застосовуються у міжнародній практиці?
3. Яке значення мають символічні репарації для суспільного примирення?
4. Яку роль відіграє Організація Об’єднаних Націй у формуванні стандартів репарацій?
5. Чи можуть репарації бути ефективними без притягнення винних до відповідальності?
6. Як держави забезпечують фінансування програм репарацій?
7. Які проблеми виникають при визначенні кола жертв?
8. Чи можливе колективне відшкодування шкоди?
9. Який досвід міжнародних судів у призначенні репарацій?
10. Які виклики постають перед Україною у сфері репарацій?

4. Ситуаційні вправи (кейси)

Кейс 1. «Обмежені ресурси держави»

Після конфлікту держава не має достатніх ресурсів для виплати компенсацій жертвам. *Завдання:*

визначити альтернативні форми репарацій;

оцінити можливість міжнародної допомоги;

запропонувати комплексну модель відшкодування.

Кейс 2. «Колективна шкода»

Постраждала ціла громада, але індивідуальні жертви складно ідентифікувати. *Завдання:*

визначити можливість колективних репарацій;

запропонувати механізми їх реалізації;

оцінити міжнародну практику.

Кейс 3. «Символічні репарації»

Держава пропонує лише офіційне вибачення без матеріальних виплат. *Завдання:*

оцінити відповідність міжнародним стандартам;

визначити роль символічних заходів;

запропонувати збалансовану модель репарацій.

Теми есе:

1. Репарації як елемент перехідного правосуддя.
2. Міжнародні стандарти права на відшкодування шкоди.
3. Символічні репарації та їх вплив на суспільну пам’ять.
4. Проблеми реалізації репарацій у постконфліктних державах.
5. Роль міжнародних судів у забезпеченні права на репарації.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Практика Міжнароднийого кримінального суду щодо відшкодування шкоди жертвам.
2. Роль трастового фонду для жертв при МКС.
3. Досвід програм репарацій у Латинській Америці.
4. Взаємозв’язок репарацій та комісій правди.
5. Практика Європейськийого суду з прав людини щодо компенсації шкоди.
6. Репарації у міжнародному гуманітарному праві.
7. Перспективи отримання репарацій Україною.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation (ООН, 2005). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation (дата звернення 07.04.2026)

Римський статут Міжнародного кримінального суду (ст. 75 – репарації). URL: https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Женевські конвенції. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf (дата звернення 07.04.2026)

International Covenant on Civil and Political Rights (1966). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (дата звернення 07.04.2026)

Convention against Torture (1984). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/cat.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Доповідь Генерального секретаря ООН «Rule of Law and Transitional Justice» (2004). URL: https://undocs.org/S/2004/616 (дата звернення 07.04.2026)

UN Guidelines on Justice for Victims of Crime and Abuse of Power (1985). URL: https://www.unodc.org/pdf/rddb/CCPCJ/1985/A-RES-40-34.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 6. Право на відшкодування шкоди (репарації) у контексті перехідного правосуддя

1. Що таке репарації у контексті перехідного правосуддя?

A) Покарання винних;

B) Відшкодування шкоди, завданої жертвам порушень прав людини;

C) Політична реформа;

D) Міжнародна торгівля;

Правильна відповідь: B.

2. Які основні види репарацій існують?

A) Матеріальні, моральні, символічні;

B) Політичні, економічні, соціальні;

C) Судові, адміністративні, військові;

D) Фінансові, культурні, освітні;

Правильна відповідь: A.

3. Матеріальні репарації включають:

A) Публічне визнання провини;

B) Фінансове відшкодування, компенсації, відновлення майна;

C) Пам’ятні дошки;

D) Символічні акції;

Правильна відповідь: B.

4. Моральні репарації передбачають:

A) Фінансову компенсацію;

B) Публічне визнання провини, вибачення, нагородження жертв;

C) Відновлення майна;

D) Економічну підтримку держави;

Правильна відповідь: B.

5. Символічні репарації включають:

A) Фінансові виплати;

B) Пам’ятники, меморіали, дні пам’яті;

C) Судові вироки;

D) Адміністративні санкції;

Правильна відповідь: B.

6. Яка міжнародна організація встановила стандарти щодо репарацій?

A) НАТО;

B) Організація Об'єднаних Націй;

C) СОТ;

D) ЄС;

Правильна відповідь: B.

7. Який документ ООН визначає принципи репарацій?

A) Загальна декларація прав людини;

B) Принципи та керівні настанови щодо прав жертв серйозних порушень міжнародного права;

C) Римський статут;

D) Конвенція ООН з морського права;

Правильна відповідь: B.

8. Яка основна мета репарацій?

A) Збагачення держави;

B) Відновлення справедливості та відновлення прав жертв;

C) Зміцнення армії;

D) Політична пропаганда;

Правильна відповідь: B.

9. Випадок, коли держава виплачує компенсацію жертвам порушень, є прикладом:

A) Символічних репарацій;

B) Моральних репарацій;

C) Матеріальних репарацій;

D) Судових репарацій;

Правильна відповідь: C.

10. Вибачення держави перед жертвами порушень є прикладом:

A) Матеріальних репарацій;

B) Моральних репарацій;

C) Символічних репарацій;

D) Адміністративних репарацій;

Правильна відповідь: B.

11. Який виклик виникає при забезпеченні права на репарації?

A) Відсутність конфліктів;

B) Обмежені фінансові ресурси та політична воля;

C) Надлишок міжнародних стандартів;

D) Незалежність судів;

Правильна відповідь: B.

12. Приклади успішного застосування репарацій включають:

A) Виплата компенсацій жертвам апартеїду у Південній Африці;

B) Встановлення пам’ятників жертвам війни у Європі;

C) Офіційні вибачення держави перед постраждалими;

D) Усі перелічені;

Правильна відповідь: D.

13. Який вид репарацій найчастіше застосовується для відновлення довіри у суспільстві?

A) Матеріальні;

B) Моральні та символічні;

C) Фінансові;

D) Адміністративні;

Правильна відповідь: B.

14. Репарації є невід'ємною частиною:

A) Перехідного правосуддя;

B) Податкової політики;

C) Економічного розвитку;

D) Військової стратегії;

Правильна відповідь: A;

15. Що може стати перешкодою для реалізації права на репарації?

A) Політична нестабільність;

B) Відсутність ресурсів;

C) Недостатня законодавча база;

D) Усі перелічені;

Правильна відповідь: D.

ТЕМА 7. ІНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ. ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ (ЛЮСТРАЦІЯ)

Мета та методи люстрації: очищення державних інституцій від осіб, причетних до порушень прав людини. Вплив люстрації на суспільство та державні інституції. Приклади успішних та невдалих люстраційних процесів.

Інституційні реформи та очищення влади (люстрація) є важливими складовими **перехідного правосуддя** – системи заходів, які застосовуються для відновлення верховенства права, справедливості та довіри до державних інституцій після періоду авторитаризму, війни чи масових порушень прав людини.

Основна мета цих процесів – **запобігти повторенню порушень**, забезпечити **демократичну трансформацію держави** та **побудову довіри між владою і громадянами.**

1. Сутність і мета інституційних реформ

Інституційні реформи – це **комплекс політико-правових і адміністративних заходів**, спрямованих на зміну структури, принципів і практик діяльності державних органів, які діяли за попереднього режиму.

Основні цілі:

демонтаж авторитарних структур, що підтримували репресивну систему;

побудова інституцій, які поважають права людини;

зміцнення демократичного врядування;

підзвітність, прозорість і професійність органів влади.

Напрямки інституційних реформ у постконфліктних і перехідних державах:

Судова реформа – створення незалежних і неупереджених судів;

Реформа правоохоронних органів – демілітаризація поліції, перевірка персоналу, навчання стандартам прав людини;

Реформа служби безпеки та армії – підзвітність цивільному контролю, деполітизація;

Адміністративна реформа – професіоналізація державної служби;

Механізми очищення влади (люстрація) – відсторонення осіб, причетних до злочинів минулого режиму.

2. Поняття та сутність люстрації

Термін **«люстрація»** (від лат. *lustratio* – очищення) означає **процес перевірки та усунення з державних посад осіб, які були причетні до систематичних порушень прав людини, зловживань владою або підтримки тоталітарного режиму**.

Люстрація є не лише політичним, але й **правовим механізмом забезпечення справедливості**, спрямованим на **очищення державного апарату** і **відновлення довіри громадян** до влади.

Мета люстрації не покарати, а **запобігти повторенню порушень, усунути з посад осіб**, які несумісні з демократичними цінностями та **відновити моральну легітимність держави** після режиму репресій чи окупації і **зміцнити довіру** до державних інституцій.

3. Принципи проведення люстрації

Згідно з практикою Ради Європи, ОБСЄ та Венеційської комісії, люстрація має ґрунтуватися на чітких **демократичних і правових принципах**:

Принцип верховенства права – люстраційні процедури повинні здійснюватися на основі закону, а не політичної доцільності.

Презумпція невинуватості – особа не може бути покарана без доведених фактів причетності до злочинів.

Індивідуальна відповідальність – колективні покарання неприпустимі.

Обмеження в часі – люстрація має тимчасовий характер.

Пропорційність – санкції повинні відповідати тяжкості правопорушень.

Право на судовий захист – особа має право оскаржити рішення люстраційного органу.

Прозорість і публічність – відкритість процесу для громадськості.

4. Механізми реалізації люстрації

У більшості країн, які пройшли через перехід до демократії, люстрація здійснювалася через **створення спеціальних комісій або трибуналів**, що перевіряли службовців; **відкриття архівів спецслужб**; **публікацію списків осіб**, причетних до діяльності тоталітарних структур; **заборону обіймати державні посади** протягом певного строку (5–10 років); **позбавлення спеціальних пільг або звань**, здобутих через зловживання владою.

5. Практична реалізація люстраційних процесів

Центральна та Східна Європа

Польща. Закон про люстрацію 1997 року передбачав перевірку державних службовців, суддів, журналістів на предмет співпраці з комуністичними спецслужбами. Люстраційний суд мав повноваження встановлювати факт неправдивих свідчень. Хоч процес був складним, але сприяв **відновленню довіри до державних інститутів**.

Чехія. Один із найуспішніших прикладів. Закон «Про люстрацію» (1991) заборонив співробітникам колишньої держбезпеки (*StB*) займати державні посади. Реформа супроводжувалася **відкриттям архівів та перевіркою чиновників**.

Німеччина. Після об’єднання (1990) у ФРН була проведена перевірка службовців НДР. **Федеральне відомство з документів Штазі** забезпечило доступ громадян до архівів, що сприяло **моральному очищенню суспільства**.

Балкани. У Сербії та Хорватії люстрація мала обмежений успіх через політичні протиріччя та відсутність консенсусу. У Північній Македонії закон

про люстрацію (2008) був визнаний неконституційним через **порушення принципів верховенства права.**

Україна. Після Революції Гідності (2014) ухвалено **Закон України «Про очищення влади»**. Мета – **усунути з посад осіб**, які сприяли узурпації влади, порушували права людини чи підтримували окупацію.

Перевірка проводилась Міністерством юстиції та державними органами.

Хоча закон зазнав критики від Венеційської комісії через можливість політичного зловживання, він став **символом демократичного оновлення**.

У 2019 р. ЄСПЛ у справі *Polyakh and Others v. Ukraine* підтвердив необхідність **індивідуального підходу**, але визнав мету люстрації легітимною.

6. Вплив люстрації на суспільство та державні інституції

Позитивні наслідки: підвищення довіри громадян до держави, зменшення впливу корумпованих або репресивних структур, формування нової політичної еліти, розвиток культури підзвітності та прозорості.

Негативні наслідки (у разі порушення принципів): політичні переслідування під виглядом очищення, правова невизначеність і дискримінація, поляризація суспільства, зниження ефективності державного управління через втрату досвідчених кадрів.

7. Приклади успішних і невдалих люстрацій

Країна	Рік початку	Результати	Характеристика
Чехія	1991	Успішна	Закон базувався на чітких критеріях, забезпечив прозорість і правову визначеність
Німеччина (ФРН)	1990	Успішна	Відкриття архівів Штазі сприяло національному примиренню
Польща	1997	Частково успішна	Люстраційний суд зменшив політичні маніпуляції, але процес був затягнутий
Україна	2014	Змішана оцінка	Закон мав демократичну мету, але критикувався за політизацію

Сербія	2003	Невдала	Відсутність політичної волі та правових гарантій

Інституційні реформи та люстрація – це **не помста, а запобігання повторенню порушень минулого**.

Вони мають базуватися на принципах **справедливості, законності, пропорційності й верховенства права**.

Ефективна люстрація можлива лише тоді, коли вона супроводжується реформою судової системи, забезпеченням права на правду, інклюзивним діалогом між владою і суспільством, національним примиренням.

Таким чином, очищення влади – це не кінець минулого, а **початок нової епохи довіри, демократії та відповідальності.**

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7. ІНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ. ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ (ЛЮСТРАЦІЯ)

Мета заняття:

сформувати у студентів розуміння люстрації як інструменту перехідного правосуддя;

проаналізувати правову природу та цілі очищення державних інституцій;

дослідити міжнародний досвід люстрації (Центральна та Східна Європа, Франція, Україна);

визначити вплив люстрації на демократизацію та верховенство права;

сформувати навички критичного аналізу ефективності люстраційних процесів.

Основні терміни та поняття:

люстрація – це законодавча процедура «очищення влади», яка передбачає заборону особам, що скомпрометували себе (співпрацювали з тоталітарним режимом, порушували права людини чи брали участь у корупційних діях), обіймати певні державні посади протягом певного часу. В Україні цей процес регулюється Законом «Про очищення влади».

очищення влади (люстрація) у перехідному правосудді – це комплекс заходів, спрямованих на обмеження доступу до державних посад осіб, які своїми діями сприяли узурпації влади, порушенню прав людини або підриву національної безпеки. Це інструмент превенції, що захищає демократію від повернення тоталітарних практик, шляхом заборони займати посади. Встановлена Законом України «Про очищення влади» від 2014 р. заборона для певних осіб обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування. Вона спрямована на усунення від управління державою осіб, які сприяли узурпації влади, підривали національну безпеку або порушували права людини.

перехідне правосуддя (transitional justice) – це комплекс судових і несудових заходів, що застосовуються державами для подолання спадщини масштабних порушень прав людини, воєнних злочинів чи авторитарного режиму. Його мета полягає у притягненні винних до відповідальності, встановленні правди, відшкодуванні збитків жертвам та примиренні суспільства.

інституційні реформи – це докорінні зміни у системі формальних правил (законів, інститутів) та неформальних обмежень, що спрямовані на підвищення ефективності державного управління, економіки та суспільних відносин. Вони усувають корупцію, покращують інвестиційний клімат та створюють стимули для сталого розвитку

демократизація – це процес переходу від авторитарного або тоталітарного режиму до демократичного, який передбачає впровадження принципів народовладдя, захист прав людини, забезпечення вільних виборів,

верховенство права та участь громадян у політичному житті. Це тривала перебудова суспільства, що включає інституційні, правові та культурні зміни.

верховенство права – це фундаментальний правовий принцип, згідно з яким право (справедливість, права людини) панує над державою, а не держава над правом. Це означає рівність усіх перед законом, невідворотність покарання, захист прав людини як найвищої цінності та обмеження свавілля влади законом.

політична відповідальність – це обов'язок суб'єктів політики (політиків, партій, уряду) відповідати за свої дії, рішення та курс перед суспільством. Вона реалізується через морально-психологічну оцінку, громадську недовіру, відставку або програш на виборах. Це механізм контролю за ефективністю влади, який є ключовим для демократії.

індивідуальна відповідальність – це принцип, згідно з яким кожна особа несе персональну відповідальність за власні дії або бездіяльність, а також за їхні наслідки. Вона виключає можливість колективного покарання та базується на усвідомленому ставленні людини до своїх обов’язків і суспільних норм.

колективна відповідальність – це форма відповідальності, при якій за дії (або бездіяльність), вчинені одним або кількома членами групи, відповідає вся група в цілому (сім'я, трудовий колектив, підрозділ). Це означає, що наслідки розподіляються між усіма учасниками, незалежно від особистої вини кожного.

права людини – це невід'ємні, універсальні моральні та правові можливості, що належать кожній особі від народження, незалежно від її раси, статі, національності чи інших ознак. Вони гарантують гідне життя, безпеку та свободу, визнаються міжнародними стандартами (наприклад, Загальною декларацыэю прав людини) і захищаються державою.

дискваліфікація посадових осіб – це адміністративне стягнення або санкція, що полягає у позбавленні права обіймати керівні посади на певний термін. Застосовується судом за серйозні порушення, наприклад, неодноразові

порушення законодавства про працю, банкрутство, або подання неправдивих відомостей тощо.

реформа державної служби – це комплексне перетворення системи державного управління, спрямоване на створення професійної, доброчесної та ефективної служби, орієнтованої на потреби громадян. Вона передбачає впровадження провідних міжнародних принципів, реформу оплати праці, цифровізацію та навчання кадрів та ін.

Питання для обговорення:

1. Що таке люстрація та яке її місце у системі перехідного правосуддя?
2. Які основні цілі люстрації в постконфліктних суспільствах?
3. Чим люстрація відрізняється від кримінального переслідування?
4. Які міжнародні стандарти мають дотримуватися при проведенні люстрації?
5. Які ризики порушення прав людини виникають у процесі люстрації?
6. Який досвід країн Центральної та Східної Європи є найбільш успішним?
7. Які проблеми виникали під час люстрації в Україні?
8. Чи може люстрація призвести до політичних зловживань?
9. Як забезпечити баланс між очищенням влади та захистом прав людини?
10. Які довгострокові наслідки люстрації для державних інституцій?

Ситуаційні вправи (кейси):

Кейс 1. «Масова люстрація»

Держава ухвалює закон, який автоматично забороняє займати державні посади всім особам, що працювали у попередньому режимі. *Завдання:*

оцінити відповідність принципу індивідуальної відповідальності;

визначити ризики порушення прав людини;

запропонувати альтернативну модель.

Кейс 2. «Політизація люстрації»

Опозиція заявляє, що люстрація використовується владою для усунення політичних конкурентів. *Завдання:*

визначити критерії об'єктивності люстрації;

оцінити роль судового контролю;

запропонувати механізми запобігання зловживанням.

Кейс 3. «Рішення суду про незаконність люстрації»

Міжнародний суд визнає порушення прав людини у процесі люстрації. *Завдання:*

проаналізувати наслідки такого рішення;

визначити можливі недоліки законодавства;

запропонувати шляхи вдосконалення механізму.

Теми есе:

1. Люстрація як інструмент демократичного переходу.
2. Баланс між очищенням влади та правами людини.
3. Досвід країн Центральної Європи у проведенні люстрації.
4. Проблеми та перспективи люстрації в Україні.
5. Політичні та правові ризики люстраційних процесів.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Досвід люстрації у Польщі, Чехії, Литві.
2. Люстрація у Франції після Другої світової війни (епюрація).
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо люстрації.
4. Взаємозв'язок люстрації та антикорупційної політики.
5. Вплив люстрації на ефективність державного управління.
6. Роль громадянського суспільства у процесах очищення влади.

7. Перспективи реформування люстраційного законодавства в Україні.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Guidelines on Lustration (Рада Європи, 1996). URL: https://rm.coe.int/16804c8d9b (дата звернення 07.04.2026)

Європейська конвенція з прав людини (1950). URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення 07.04.2026)

Рішення Європейський суд з прав людини у справі "Polyakh and Others v. Ukraine" (2019). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196607 (дата звернення 07.04.2026)

Доповідь Генерального секретаря ООН "Rule of Law and Transitional Justice" (2004). URL: https://undocs.org/S/2004/616 (дата звернення 07.04.2026)

UN Basic Principles on the Independence of the Judiciary (1985). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary (дата звернення 07.04.2026)

Документи ОБСЄ щодо верховенства права. URL: https://www.osce.org/odihr/rule-of-law (дата звернення 07.04.2026)

Аналітичні матеріали щодо люстрації (Українська Гельсінська спілка). URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/inozemnyy-ta-mizhnarodnyy-dosvid-liustratsii/ (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 7. Інституційні реформи. Очищення влади (люстрація)

1. Що таке люстрація?

А) Економічна реформа;

B) Процес очищення державних інституцій від осіб, причетних до порушень прав людини;

C) Виборча система;

D) Судова процедура;

Правильна відповідь: B.

2. Основною метою люстрації є:

A) Посилення економіки;

B) Очищення влади та відновлення довіри до держави;

C) Розвиток бізнесу;

D) Зменшення податків;

Правильна відповідь: B.

3. Люстрація є складовою частиною:

A) Міжнародної торгівлі;

B) Перехідного правосуддя;

C) Податкової системи;

D) Військової реформи;

Правильна відповідь: B.

4. Який принцип є ключовим при проведенні люстрації?

A) Колективна відповідальність;

B) Індивідуальна відповідальність;

C) Політична доцільність;

D) Економічна вигода;

Правильна відповідь: B.

5. Яка міжнародна організація розробляла рекомендації щодо люстрації?

A) Рада Європи;

B) НАТО;

C) СОТ;

D) ОПЕК;

Правильна відповідь: A.

6. Люстрація може передбачати:

A) Судові вироки;

B) Заборону обіймати державні посади;

C) Військові дії;

D) Податкові перевірки;

Правильна відповідь: B.

7. Який ризик існує при неправильному проведенні люстрації?

A) Зміцнення демократії;

B) Порушення прав людини;

C) Економічне зростання;

D) Зменшення конфліктів;

Правильна відповідь: B.

8. Приклад країни з досвідом люстрації:

A) Франція;

B) Польща;

C) Іспанія;

D) Італія;

Правильна відповідь: B.

9. У якій країні люстрація активно застосовувалась після падіння комуністичного режиму?

A) США;

B) Чехія;

C) Канада;

D) Японія;

Правильна відповідь: B.

10. Який орган здійснює перевірку осіб під час люстрації?

A) Парламент;

B) Спеціальні люстраційні органи або суди;

C) Політичні партії;

D) Бізнес-структури;

Правильна відповідь: B.

11. Що є однією з основних проблем люстрації?

A) Надлишок ресурсів;

B) Політизація процесу;

C) Відсутність злочинів;

D) Надмірна демократія;

Правильна відповідь: B.

12. Який документ гарантує захист прав людини у процесі люстрації?

A) Конституція держави;

B) Європейська конвенція з прав людини;

C) Податковий кодекс;

D) Військовий статут;

Правильна відповідь: B.

13. Який результат успішної люстрації?

A) Політична нестабільність;

B) Відновлення довіри до державних інституцій;

C) Зростання корупції;

D) Зменшення демократії;

Правильна відповідь: B.

14. Люстрація повинна базуватися на принципі:

A) Секретності;

B) Прозорості та законності;

C) Політичного контролю;

D) Швидких рішень;

Правильна відповідь: B.

15. Який міжнародний стандарт визначає баланс між люстрацією та правами людини?

A) Повна свобода держави;

B) Дотримання принципу верховенства права та прав людини;

C) Відсутність правил;

D) Політична доцільність;

Правильна відповідь: B.

ТЕМА 8. РОЗЗБРОЄННЯ, ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ (РДР)

Процеси роззброєння, демобілізації та реінтеграції: етапи та виклики. Успішні приклади РДР: Ліберія, Сьєрра-Леоне, Колумбія. Роль міжнародних організацій у підтримці процесів РДР.

Процеси **роззброєння, демобілізації та реінтеграції (Disarmament, Demobilization and Reintegration – DDR)** є ключовим компонентом **перехідного правосуддя та постконфліктного мирного будівництва**.

Вони забезпечують перехід від війни до миру через **усунення збройних структур, розформування незаконних збройних формувань, повернення колишніх комбатантів до мирного життя** та створення умов для стабільного розвитку суспільства.

РДР – це не лише технічна, але й **соціально-політична та правова програма**, що вимагає комплексного підходу, участі держави, громад, міжнародних організацій і громадянського суспільства.

1. Сутність та мета процесів РДР

Мета РДР – забезпечити **сталий мир** шляхом: усунення зброї та зниження ризику поновлення конфлікту, повернення колишніх бійців до мирного життя, сприяння соціальному примиренню та відновленню довіри в суспільстві.

Завдання РДР: зменшення рівня насильства, зміцнення безпеки та верховенства права, створення умов для політичної стабільності, відновлення економічного потенціалу.

2. Основні етапи РДР

Роззброєння (Disarmament)

Це процес **збирання, документування, контролю, знищення або безпечного зберігання зброї**, боєприпасів і військової техніки, що перебувають у руках комбатантів або цивільних.

Основні заходи: добровільна здача зброї під контролем уряду або міжнародних сил, створення пунктів збору зброї, контроль за переміщенням та обігом озброєння, облік та утилізація боєприпасів.

Проблеми етапу: недовіра до влади, торгівля зброєю на «чорному ринку», участь сторонніх акторів (найманців, кримінальних груп).

Демобілізація (Demobilization)

Демобілізація – це **формальний процес розформування військових структур або збройних формувань** і **перехід комбатантів до цивільного статусу**.

Основні дії: реєстрація колишніх бійців, видача документів про демобілізацію, надання тимчасової фінансової підтримки, психологічна допомога, забезпечення базових потреб (житло, одяг, харчування).

Особливу увагу приділяють жінкам-бійцям, дітям-солдатам, особам з інвалідністю та членам родин військових.

Реінтеграція (Reintegration)

Реінтеграція – це **довготривалий соціально-економічний процес повернення колишніх комбатантів у громади та цивільне життя**.

Основні напрями: професійна підготовка і працевлаштування, доступ до освіти, медицини, житла, програми примирення у громадах, сприяння участі колишніх комбатантів у місцевому самоврядуванні, психосоціальна підтримка.

Мета реінтеграції – зробити колишніх бійців **повноцінними членами суспільства**, мінімізуючи ризики рецидиву насильства.

3. Роль міжнародних організацій у підтримці РДР

Міжнародні організації відіграють **ключову роль** у плануванні, фінансуванні та моніторингу процесів РДР.

Головні актори:

ООН (через Департамент миротворчих операцій, ПРООН, ЮНІСЕФ, ЮНФПА) **–** координує РДР-програми, забезпечує міжнародний контроль і стандарти;

Світовий банк – фінансує програми соціальної реінтеграції, підтримує мікрокредитування;

Міжнародна організація з міграції (МОМ) – сприяє реінтеграції колишніх комбатантів і внутрішньо переміщених осіб;

ЄС – надає технічну допомогу, навчальні програми, гранти для ветеранів і громад.

4. Успішні приклади реалізації DDR

Ліберія

Після громадянської війни (1989–2003) ООН створила **місію UNMIL**, яка провела масштабну програму роззброєння понад **100 тис. комбатантів**.

Програми ПРООН сприяли створенню **ремісничих шкіл**, наданню **кредитів** для малого бізнесу та **освітніх грантів**.

В результаті – зниження рівня насильства і відновлення стабільності.

Сьєрра-Леоне

Програма DDR (1998–2004) охопила близько **72 тис. осіб**, включно з **дітьми-солдатами**.

Успіх забезпечила **тісна координація між урядом, Місією ООН (UNAMSIL)** і громадськими організаціями.

Була проведена **реформа сектору безпеки**, що зменшило ризики рецидиву конфлікту.

Колумбія

Після мирної угоди з FARC (2016) створено **Національне агентство з реінтеграції**, яке проводить програми професійного навчання, забезпечує житло та доступ до соціальних послуг для понад **13 тис. колишніх бійців**.

Проте процес залишається складним через **недовіру громади**, **повільну економічну реінтеграцію** та **продовження діяльності деяких угруповань**.

5. Виклики реалізації РДР

Недостатнє фінансування і залежність від донорів;

Політична нестабільність і відсутність гарантій безпеки для колишніх бійців;

Труднощі з реінтеграцією у громадах через недовіру або соціальну стигму;

Гендерна нерівність – ігнорування особливих потреб жінок-комбатантів;

Паралельні економічні структури (незаконний бізнес, торгівля зброєю).

6. РДР у контексті перехідного правосуддя

РДР має безпосередній зв'язок із принципами **перехідного правосуддя**, адже сприяє **мирному переходу** від конфлікту до правової держави, доповнює процеси **амністії, люстрації та відшкодування шкоди**, підтримує **інституційну реформу** сектору безпеки, зміцнює **суспільну довіру** до держави та сприяє **примиренню**.

Процеси РДР є **невід'ємним елементом миробудівництва та відновлення державності** після конфліктів.

Ефективність РДР залежить від **інтегрованого підходу –** поєднання безпекових, соціальних, економічних і правових заходів.

Міжнародні організації мають ключову роль у забезпеченні стандартів, фінансування та контролю.

Головна умова успіху РДР **– участь місцевих громад**, довіра населення і **сталий розвиток після завершення програм.**

СЕМІНАРСЬКЕ / ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8.
РОЗЗБРОЄННЯ, ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ (РДР)

Мета заняття:

сформувати у студентів цілісне розуміння концепції РДР як складової перехідного правосуддя та постконфліктного відновлення;

проаналізувати етапи процесів роззброєння, демобілізації та реінтеграції;

дослідити міжнародний досвід реалізації РДР (Ліберія, Сьєрра-Леоне, Колумбія);

визначити роль міжнародних організацій, зокрема Організація Об'єднаних Націй, у підтримці РДР;

сформувати навички оцінки ефективності програм реінтеграції колишніх комбатантів.

Основні терміни та поняття:

РДР (DDR – Disarmament, Demobilization, Reintegration) – це комплексний процес, який використовується у постконфліктних ситуаціях для припинення насильства та переходу до миру. Він передбачає вилучення зброї (роззброєння), розформування збройних груп (демобілізація) та повернення колишніх комбатантів до цивільного життя.

роззброєння – це комплекс державних або міжнародних заходів, спрямованих на скорочення, обмеження, ліквідацію збройних сил та матеріальних засобів ведення війни (зброї). Це ключовий інструмент міжнародної безпеки, спрямований на зменшення ризику збройних конфліктів та досягнення повного або часткового роззброєння під міжнародним контролем.

демобілізація – це комплексний процес переведення збройних сил та економіки країни з воєнного стану на мирний, зворотний до мобілізації. Це офіційне звільнення військовослужбовців з активної служби в запас після

закінчення війни, строків контракту або за законними підставами, що супроводжується поверненням до цивільного життя.

реінтеграція – це комплексний процес відновлення, об'єднання або повернення до попереднього стану чи суспільства (людей, територій, прав). Це поновлення особи у громадянстві, адаптація ветеранів до цивільного життя, повернення бездомних до суспільства або повернення окупованих територій під контроль держави.

колишні комбатанти – це особи, які припинили активну участь у збройних конфліктах, але раніше входили до складу регулярних збройних сил або інших правомірних збройних формувань. Вони є ветранами, що інтегруються у цивільне життя, потребують соціальної та психологічної адаптації, а особи з інвалідністю і особливого догляду.

безпековий сектор – це цілісна система, що об'єднує державні органи (ЗСУ, поліцію, спецслужби), оборонно-промисловий комплекс та громадян, які спільно забезпечують національну безпеку, суверенітет і захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Відповідно до Закону України, він охоплює сили безпеки, сили оборони та ОПК.

постконфліктне відновлення – це комплексна система заходів, спрямованих на розбудову сталого миру, відновлення правосуддя, економіки та соціальної інфраструктури після збройного конфлікту. Вона охоплює миробудівництво, амністію, правосуддя перехідного періоду та реінтеграцію суспільства задля запобігання повторенню насилля.

соціальна реінтеграція – це комплекс заходів та процес підтримки, спрямований на повернення людини до повноцінного життя в суспільстві, відновлення її соціальних зв’язків, прав та статусу після тривалої ізоляції, складних життєвих обставин, звільнення з місць позбавлення волі, лікування або вимушеного переміщення.

економічна реінтеграція – це комплекс заходів, спрямованих на системне повернення ветеранів, вимушених переселенців або осіб, що опинилися в складних життєвих обставинах, до повноцінного економічного

життя. Це включає перекваліфікацію, допомогу у працевлаштуванні, розвиток підприємництва та створення умов для самозайнятості.

миробудування (peacebuilding) – це комплексний довгостроковий процес, спрямований на запобігання виникненню, ескалації, відновленню або продовженню конфліктів. Він включає заходи щодо зцілення ран війни, соціальної згуртованості, відновлення інфраструктури та розбудови справедливих інститутів для досягнення сталого миру.

реформа сектору безпеки (Security Sector Reform, SSR) – це комплексне перетворення військових, правоохоронних та судових органів, а також механізмів управління ними, задля створення ефективних, демократично підзвітних та ефективних інституцій. Вона спрямована на захист держави та громадян відповідно до норм міжнародного права та верховенства права.

амністія – це повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання певних категорій осіб, вчинених злочинів, яке здійснюється за законом. Вона ґрунтується на принципах гуманізму, замінюючи покарання м'якшим або повністю звільняючи від нього.

Питання для обговорення:

1. Що таке РДР і яке його місце у системі перехідного правосуддя?
2. Які основні етапи процесу РДР?
3. Які труднощі виникають під час роззброєння незаконних збройних формувань?
4. У чому полягає відмінність між демобілізацією та реінтеграцією?
5. Яку роль відіграє Організація Об’єднаних Націй у реалізації програм РДР?
6. Які фактори визначають успішність реінтеграції колишніх комбатантів?
7. Які ризики виникають у разі неефективного РДР?
8. Який досвід Ліберії у проведенні РДР?

9. Як реалізовувалися програми РДР у Сьєрра-Леоне та Колумбії?
10. Які перспективи застосування РДР в Україні?

Ситуаційні вправи (кейси):

Кейс 1. «Відмова від роззброєння»

Окремі збройні групи відмовляються складати зброю після підписання мирної угоди. *Завдання:*

визначити причини такої поведінки;

запропонувати стимули для роззброєння;

оцінити роль міжнародних посередників.

Кейс 2. «Невдала реінтеграція»

Колишні комбатанти після демобілізації не можуть знайти роботу та повертаються до насильства. *Завдання:*

визначити причини неефективності реінтеграції;

запропонувати соціально-економічні заходи;

оцінити роль держави та міжнародних організацій.

Кейс 3. «Діти-комбатанти»

У процесі РДР необхідно реінтегрувати неповнолітніх учасників збройних формувань. *Завдання:*

визначити особливості правового статусу дітей;

запропонувати спеціальні програми реінтеграції;

оцінити міжнародні стандарти захисту дітей.

Теми есе:

1. РДР як ключовий елемент миробудування.
2. Роль міжнародних організацій у процесах роззброєння та реінтеграції.
3. Соціально-економічні аспекти реінтеграції колишніх комбатантів.
4. Проблеми реалізації РДР у країнах Африки.
5. Перспективи впровадження програм РДР в Україні.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Досвід РДР у Ліберії та його результати.
2. Особливості програм РДР у Сьєрра-Леоне.
3. Модель реінтеграції колишніх бойовиків у Колумбії.
4. Роль Світового банку у фінансуванні програм РДР.
5. Взаємозв'язок РДР та реформ сектору безпеки.
6. Проблеми гендерної рівності у процесах РДР.
7. Психологічна реабілітація учасників конфліктів.

Міжнародно-правові документи та джерела:

Integrated Disarmament, Demobilization and Reintegration Standards (IDDRS, ООН). URL: https://www.unddr.org/the-iddrs/ (дата звернення 07.04.2026)

UN Report "Disarmament, Demobilization and Reintegration". URL: https://peacekeeping.un.org/en/disarmament-demobilization-and-reintegration (дата звернення 07.04.2026)

Paris Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces (2007). URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples_EN.pdf (дата звернення 07.04.2026)

UN Security Council Resolution 1325 (2000) "Women, Peace and Security". URL: https://undocs.org/S/RES/1325(2000) (дата звернення 07.04.2026)

World Bank DDR Programs Overview. URL: https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/brief/ddr-programs (дата звернення 07.04.2026)

Доповідь Генерального секретаря ООН "Rule of Law and Transitional Justice" (2004). URL: https://undocs.org/S/2004/616 (дата звернення 07.04.2026)

UN Peacebuilding Support Office Materials. URL: https://www.un.org/peacebuilding (дата звернення 07.04.2026)

Тестові завдання до теми 8. Роззброєння, демобілізація та реінтеграція (РДР)

1. Що означає РДР (DDR)?

A) Демократія, дипломатія, розвиток;

B) Роззброєння, демобілізація та реінтеграція;

C) Розвиток державних ресурсів;

D) Дипломатичне врегулювання;

Правильна відповідь: B.

2. Першим етапом РДР є:

A) Реінтеграція;

B) Демобілізація;

C) Роззброєння;

D) Судове переслідування;

Правильна відповідь: C.

3. Демобілізація передбачає:

A) Збільшення армії;

B) Виведення військових із бойових формувань;

C) Виплату компенсацій;

D) Судовий процес;

Правильна відповідь: B.

4. Реінтеграція означає:

A) Покарання комбатантів;

B) Повернення колишніх комбатантів до мирного життя;

C) Створення нових армій;

D) Розподіл ресурсів;

Правильна відповідь: B.

5. Яка міжнародна організація активно підтримує програми РДР?

A) НАТО;

B) Організація Об’єднаних Націй;

C) ОПЕК;

D) СОТ;

Правильна відповідь: B.

6. Основною метою РДР є:

A) Посилення армії;

B) Забезпечення сталого миру;

C) Розвиток економіки;

D) Збільшення податків;

Правильна відповідь: B.

7. Який фактор є важливим для успішної реінтеграції?

A) Військове навчання;

B) Соціально-економічна підтримка;

C) Політичний контроль;

D) Військова ізоляція;

Правильна відповідь: B.

8. У якій країні був реалізований успішний процес РДР після громадянської війни?

A) Німеччина;

B) Ліберія;

C) Франція;

D) Канада;

Правильна відповідь: B.

9. Яка країна має досвід успішного РДР після конфлікту в Африці?

A) Італія;

B) Сьєрра-Леоне;

C) Японія;

D) Швеція;

Правильна відповідь: B.

10. Яка країна реалізувала масштабну програму РДР після конфлікту з ФАРК?

A) Бразилія;

B) Колумбія;

C) Аргентина;

D) Чилі;

Правильна відповідь: B.

11. Який виклик є найбільш поширеним у процесі РДР?

A) Надлишок ресурсів;

B) Нестача фінансування та безпеки;

C) Відсутність людей;

D) Надлишок законів;

Правильна відповідь: B.

12. РДР є частиною:

A) Економічної політики;

B) Перехідного правосуддя;

C) Освітньої реформи;

D) Митної системи;

Правильна відповідь: B.

13. Який компонент РДР спрямований на безпеку?

A) Демобілізація;

B) Роззброєння;

C) Реінтеграція;

D) Освіта;

Правильна відповідь: B.

14. Що може перешкоджати ефективній реінтеграції?

A) Економічні можливості;

B) Суспільна стигматизація;

C) Освіта;

D) Державна підтримка;

Правильна відповідь: B.

15. Яка мета міжнародної підтримки РДР?

A) Контроль держав;

B) Сприяння стабільності та миру;

C) Військове втручання;

D) Економічна експлуатація;

Правильна відповідь: B.

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ (40 ЗАВДАНЬ)

Тема 1. Витоки концепції перехідного правосуддя (1–5)

1. Перехідне правосуддя виникло як концепція після:

A) Другої світової війни;

B) Першої світової війни;

C) Холодної війни;

D) Колоніальних конфліктів;

Правильна відповідь: A.

2. Які принципи є фундаментальними для перехідного правосуддя?

A) Справедливість, відповідальність, примирення;

B) Влада, економіка, безпека;

C) Рівність, свобода, розвиток;

D) Суверенітет, амністія, контроль;

Правильна відповідь: A.

3. Вплив глобалізації на концепцію перехідного правосуддя втілюється у:

A) Зменшенні ролі міжнародних організацій;

B) Поширенні стандартів прав людини та міжнародного кримінального права;

C) Обмеженні доступу до правосуддя;

D) Усуненні національних судів;

Правильна відповідь: B.

4. Який конфлікт найбільш вплинув на формування сучасної концепції перехідного правосуддя?

A) Війна в Іраку;

B) Друга світова війна та Нюрнберзький процес;

C) Громадянська війна у США;

D) Холодна війна;

Правильна відповідь: B.

5. Яка роль міжнародних організацій у становленні перехідного правосуддя?

A) Забезпечення політичної монополії;

B) Розробка стандартів і сприяння імплементації міжнародних норм;

C) Контроль над економікою;

D) Надання військової підтримки;

Правильна відповідь: B.

Тема 2. Норми, принципи та джерела (6–10)

6. Основні міжнародні акти для перехідного правосуддя включають:

A) Женевські конвенції та Римський статут МКС;

B) Угоду СОТ та Статут НАТО;

C) Конституції країн;

D) Міжнародні торговельні угоди;

Правильна відповідь: A.

7. Принцип неприпустимості безкарності передбачає:

A) Індивідуальну відповідальність за серйозні злочини;

B) Захист державних інтересів;

C) Політичний компроміс;

D) Амністію для всіх осіб;

Правильна відповідь: A.

8. Право на репарації включає:

A) Відновлення прав жертв, фінансові та символічні компенсації;

B) Судове переслідування тільки державних діячів;

C) Економічне стимулювання уряду;

D) Обмеження прав громадян;

Правильна відповідь: A.

9. Національні правові системи адаптують міжнародні стандарти через:

A) Імплементацію норм у національне законодавство;

B) Відмову від міжнародних актів;

C) Перевагу політичним рішенням;

D) Економічну автономію;

Правильна відповідь: A.

10. Право на правду забезпечує:

A) Доступ жертв і суспільства до інформації про порушення прав людини;

B) Лише фінансову компенсацію;

C) Політичну владу постраждалим;

D) Вибори в державах;

Правильна відповідь: A.

Тема 3. Міжнародне кримінальне право (11–15)

11. МКС реалізує принцип комплементарності, що означає:

A) МКС замінює національні суди;

B) Національні суди мають пріоритет, а МКС втручається за їх неспроможності;

C) МКС не має юрисдикції ведення справ щодо військових злочинів;

D) МКС контролює національні законодавства;

Правильна відповідь: B.

12. Які злочини відносяться до юрисдикції МКС?

A) Злочини проти людяності, воєнні злочини, геноцид;

B) Податкові правопорушення;

C) Політичні спори;

D) Економічні суперечки;

Правильна відповідь: A.

13. Основна відмінність міжнародних трибуналів від національних судів полягає у:

A) Виконанні економічних функцій;

B) Розслідуванні та покаранні серйозних міжнародних злочинів;

C) Здійсненні податкового контролю;

D) Підготовці законів;

Правильна відповідь: B.

14. Прецеденти ICTY та ICTR вплинули на:

A) Зростання економіки;

B) Розвиток міжнародного кримінального права;

C) Міжнародну торгівлю;

D) Політичну автономію;

Правильна відповідь: B.

15. Індивідуальна кримінальна відповідальність означає:

A) Відповідальність держави;

B) Відповідальність окремих осіб за злочини міжнародного характеру;

C) Відповідальність політичних партій;

D) Відповідальність суспільства;

Правильна відповідь: B.

Тема 4. Притягнення до кримінальної відповідальності на національному рівні (16–20)

16. Успішне національне правосуддя потребує:

A) Незалежності судової влади;

B) Політичного контролю;

C) Виключно міжнародних стандартів;

D) Військової підтримки;

Правильна відповідь: A.

17. Універсальна юрисдикція дозволяє державі:

A) Судити злочини, вчинені на її території;

B) Судити серйозні міжнародні злочини незалежно від місця їх вчинення;

C) Ігнорувати міжнародні закони;

D) Встановлювати експортні обмеження;

Правильна відповідь: B.

18. Одним із викликів національного правосуддя є:

A) Політизація процесів і тиск на суди;

B) Відсутність міжнародних норм;

C) Зменшення населення;

D) Надлишок ресурсів;

Правильна відповідь: A.

19. Презумпція невинуватості означає:

A) Винуватість за замовчуванням;

B) Права жертв над правами підозрюваного;

C) Особи вважаються невинними, доки їх вина не доведена;

D) Застосування амністії;

Правильна відповідь: C.

20. Прецедент у міжнародному кримінальному праві використовується для:

A) Прийняття законів;

B) Формування практики та стандартів у подальших справах;

C) Контролю над парламентом;

D) Політичних виборів;

Правильна відповідь: B.

Тема 5. Право на правду. Комісії правди та примирення (21–25)

1. Головна мета комісій правди:

A) Покарання винних;

B) Встановлення фактів порушень і сприяння примиренню;

C) Розподіл майна;

D) Політичні вибори;

Правильна відповідь: B.

22. Комісія правди в Південній Африці після апартеїду очолював:

A) Нельсон Мандела;

B) Десмонд Туту;

C) Ф. Де Клерк;

D) Раджив Ганді;

Правильна відповідь: B.

23. Який вплив мають комісії правди на суспільство?

A) Підсилюють конфлікти;

B) Сприяють примиренню та відновленню довіри;

C) Зменшують права жертв;

D) Застосовують фінансові санкції;

Правильна відповідь: B.

24. Комісії правди в Сьєрра-Леоне працювали після:

A) Громадянської війни;

B) Землетрусу;

C) Економічної кризи;

D) Виборів;

Правильна відповідь: A.

25. Основна відмінність комісій правди від судів:

A) Виносять вироки;

B) Встановлюють факти, не караючи;

C) Контролюють армію;

D) Вирішують економічні суперечки;

Правильна відповідь: B.

Тема 6. Репарації (26–30)

26. Матеріальні репарації включають:

A) Вибачення держави;

B) Компенсації, фінансову допомогу, відновлення майна;

C) Пам’ятні дошки;

D) Символічні акції;

Правильна відповідь: B.

27. Моральні репарації передбачають:

A) Фінансову компенсацію;

B) Публічне визнання провини, вибачення, нагородження жертв;

C) Відновлення майна;

D) Зниження податків;

Правильна відповідь: B.

28. Символічні репарації включають:

A) Фінансові виплати;

B) Пам’ятники, меморіали, дні пам’яті;

C) Судові вироки;

D) Адміністративні санкції;

Правильна відповідь: B.

29. Основний виклик у реалізації права на репарації:

A) Надлишок ресурсів;

B) Обмежені фінансові та політичні ресурси;

C) Надмірне дотримання міжнародних стандартів;

D) Незалежність судів;

Правильна відповідь: B.

30. Репарації є частиною:

A) Економічної політики;

B) Перехідного правосуддя;

C) Митної системи;

D) Військової стратегії;

Правильна відповідь: B.

Тема 7. Люстрація (31–35)

31. Люстрація передбачає:

A) Судові вироки всіх осіб;

B) Очищення державних інституцій від осіб, причетних до порушень прав людини;

C) Збільшення податків;

D) Міжнародне втручання;

Правильна відповідь: B.

32. Основний ризик неправильно проведеної люстрації:

A) Економічне зростання;

B) Порушення прав людини та політизація процесу;

C) Відновлення довіри;

D) Політична стабільність;

Правильна відповідь: B.

33. Приклад країни, яка успішно провела люстрацію:

A) Польща;

B) США;

C) Канада;

D) Японія;

Правильна відповідь: A.

34. Люстраційні процеси повинні ґрунтуватися на принципах:

A) Прозорості та законності;

B) Політичної доцільності;

C) Секретності;

D) Швидкості;

Правильна відповідь: A.

35. Основний результат успішної люстрації:

A) Посилення корупції;

B) Відновлення довіри до державних інституцій;

C) Військове втручання;

D) Політична нестабільність;

Правильна відповідь: B.

Тема 8. РДР (36–40)

36. Етапи РДР:

A) Роззброєння, демобілізація, реінтеграція;

B) Демобілізація, правосуддя, вибори;

C) Реінтеграція, економічне відновлення, податки;

D) Військова реформа, дипломатія, економіка;

Правильна відповідь: A.

37. Головна мета РДР:

A) Посилення армії;

B) Забезпечення сталого миру та стабільності;

C) Економічна експлуатація;

D) Контроль над суспільством;

Правильна відповідь: B.

38. Найважливіший фактор для успішної реінтеграції колишніх комбатантів:

A) Соціально-економічна підтримка та працевлаштування;

B) Збільшення армії;

C) Військові навчання;

D) Податкова реформа;

Правильна відповідь: A.

39. Країни з успішними програмами РДР:

A) Ліберія, Сьєрра-Леоне, Колумбія;

B) Франція, Італія, Швеція;

C) США, Канада, Японія;

D) Німеччина, Австрія, Польща;

Правильна відповідь: A.

40. Найбільший виклик у РДР:

A) Нестача фінансування та безпеки;

B) Надлишок ресурсів;

C) Підтримка суспільства;

D) Міжнародна допомога;

Правильна відповідь: A.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дистанційний курс «Постконфліктне примирення та перехідне правосуддя» URL: https://moodle.karazin.ua/course/view.php?id=10625 (дата звернення 07.04.2026)

2. Антонова О. Р. Перехідне правосуддя з елементами медіації: спосіб подолання порушень прав людини у воєнний та повоєнний час. *Форум права*. 2023. № 4. С. 41-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення 07.04.2026)

3. Буряковська К. Зобов'язання приватних охоронних та військових компаній у сфері прав людини: огляд сучасної правової рамки та практик. Філософія права і загальна теорія права. 2021. № 1. С. 262–278.

4. Джефф Денсі, Оскар Тімо Томс, Перехідне правосуддя та проблема занепаду демократії, *Міжнародний журнал перехідного правосуддя*, том 19, випуск 1, березень 2025 р., сторінки 36–59, URL: https://doi.org/10.1093/ijtj/ijae039 (дата звернення 07.04.2026)

5. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, від 26 листопада 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення 07.04.2026)

6. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людства та воєнних злочинів від 26 листопада 1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text (дата звернення 07.04.2026)

7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення 07.04.2026)

8. Клим О. Проблема дефініції «перехідного правосуддя» у сучасному філософсько-правовому дискурсі. *Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". Сер. Юрид. науки*. 2023. 10, № 1. С. 92-99.

9. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 6 жовтня 1979 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 07.04.2026)

10. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text(дата звернення 07.04.2026)

11. Конвенція ООН про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text(дата звернення 07.04.2026)

12. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text(дата звернення 07.04.2026)

13. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text(дата звернення 07.04.2026)

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. і Протоколи до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text(дата звернення 07.04.2026)

15. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text(дата звернення 07.04.2026)

16. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text(дата звернення 07.04.2026)

17. Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. ООН, від 25.07.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e53/card2#Card(дата звернення 07.04.2026)

18. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text(дата звернення 07.04.2026)

19. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text(дата звернення 07.04.2026)

20. Філатов В. В. Модель перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика». 2023. 436 с.

21. Шамраєва В. М. Розгляд спорів за участі України у міжнародних судових органах. Юридичний науковий електронний журнал, електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету № 4. С. 449-452 DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/107

22. Шамраєва В. Становлення та еволюція концепції перехідного правосуддя. Всеукраїнська наукова конференція Влада і права людини в умовах війни: юридичні, політичні та історичні виміри. 5 грудня 2025 р. Львів. С. 190-194. URL: https://lpnu.ua/tpk/zbirnyky-materialiv-naukovykh-konferentsii-kafedry (дата звернення 07.04.2026)

23. Шамраєва В.М. Вплив етнічного фактору на проблему захисту прав людини та безпекову ситуацію на Африканському континенті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2025. Випуск 88. Частина 4. С. 161-16. DOI doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.24

24. Шамраєва В.М. Міжнародні стандарти захисту політичних прав людини: визначення, закріплення та захист. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право». 2025. Вип. 39. С. 402-411. DOI https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-44

25. Шамраєва В.М. Перехідне правосуддя: еволюція, принципи, механізми реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 302-310. DOI

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-34

26. Guidance Note of the Secretary URL: https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/guidance-note-of-the-secretarygeneral-united-nations- approach-to-transitional-justice/(дата звернення 07.04.2026)

27. Luoma Colin. Cultural Rights and Wrongs in Transitional Justice. Oxford Academic, 18 Sept. 2025. DOI https://doi.org/10.1093/oso/9780198911371.001.0001

28. Meierhenrich, Jens, Alexander Laban Hinton and Lawrence Douglas (eds), (онлайн-видання, Oxford Academic.), DOI https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198704355.001.0001

29. Roux Mispa. South Africa and the International Criminal Court: Perpetuating the Legacy of Overlooking the *Erga Omnes* Obligation to Prosecute International Crimes by Prioritising Peace. Oxford Academic, 18 Jan. 2024. DOI https://doi.org/10.1093/oso/9780192887627.003.0023

30. Sarkin Jeremy Julian. Why the International Criminal Court Should Apply Restorative Justice and Transitional Justice Principles to Improve the Impact of Its Criminal Trials on Societies around the World, *International Journal of Transitional Justice*, Volume 19, Issue 2, July 2025, Pages 260–278, DOI https://doi.org/10.1093/ijtj/ijaf005

31. Seth Shivangi. Global South States and Transitional Justice: Beyond Politicization. *International Journal of Transitional Justice*, Volume 19, Issue 3, November 2025, Pages 497–514. DOI https://doi.org/10.1093/ijtj/ijaf015

32. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary- General (2004). URL: https://digitallibrary.un.org/record/527647(дата звернення 07.04.2026)

Електронне навчальне видання комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимі

Шамраєва Валентина Михайлівна

ПОСТКОНФЛІКТНЕ ПРИМИРЕННЯ ТА ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії» освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»

В авторській редакції

Підписано до розміщення 25.06.2026. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 6,6. Обсяг 1,714 Мб. Зам. № 303/26.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна